

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN AKTİVLƏRİNİN
QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ UÇOTU MODELƏRİNİN TƏDQIQI”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Əlizadə Nərmin Fəyux qızı

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ___ ” _____ **2021-ci il**

“İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN AKTİVLƏRİNİN
QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ UÇOTU MODELƏRİNİN TƏDQIQI”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 Mühəsibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: “İstehsal sferasında mühəsibat uçotu və audit”

Qrup: 404

Magistrant:

Əlizadə Nərmin Fəyux qızı

_____ **imza**

Elmi Rəhbər:

i.ü.f.d, b/m Əbdülhəsənov Tural Tofiq oğlu

_____ **imza**

Proqram Rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra Müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2021

Elm andı

Mən, Əlizadə Nərmin Fəyux qızı and içirəm ki, “İstehsal müəssisələrinin aktivlərinin qiymətləndirilməsi və uçotu modellərinin tədqiqi” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN AKTİVLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ UÇOTU MODELLƏRİNİN TƏDQIQI”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Elmi və texnoloji inkişafın yeni mərhələsinə keçid yenilikçi fəaliyyətin gücləndirilməsini və Beynəlxalq Standartlar əsasında yeni bir yanaşmanın tətbiq edilməsini tələb edir. Bu səbəbdən elmi tədqiqatların təşkili və texnoloji yenidən qurulması üçün aktivlərin qiymətləndirilməsi methodu daha dərindən mənimsənilməsinin metodoloji əsaslarının öyrənilməsi aktual hesab olunur.

Tədqiqatın məqsədi: Müəssisənin maliyyə hesablarında aktivlərin mahiyyətinin yeni standartların tələbləri əsasında araşdırılması, istehsal müəssisələrində aktiv qiymətləndirmə metodunun təşkilati mexanizmini, formalaşmasını və tətbiqi məsələlərini aydınlaşdırmaqdan ibarətdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı müqayisəli təhlil, tətqiqat, sintez və s. metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Mühasibat uçotu əsasında tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar, mühasibat uçotu və maliyyə hesabatının beynəlxalq standartları təşkili əsasında tətbiqi formaları və mühasibat uçotunda mövcud olan elmi əsərlər təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın məhdudiyyətlərini aktivlərin qiymətləndirilməsi prosesində nümunə kimi dəyərləndirə biləcək istehsal müəssisələrinin uçot siyasətini tətbiqi prosesi məlumatları əlçatan deyildir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi yeniliyi aktivlərin qiymətləndirilməsi methodunda yeni standartların tələblərinə əsasən araşdırılması və uyğun təkliflər planın hazırlanmasıdır. Tədqiqat nəticəsində, əsas vəsaitlərin fiziki inventarizasiyası, aktivlərin amortizasiyası üçün xərclərin bölüşdürülməsi, amortizasiya metodlarının dəyişdirilməsi, aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi və beynəlxalq standartların tətbiqinə dair bir sıra digər təkliflər verilmişdir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Aparılmış tədqiqat işlərindən istehsal müəssisələrində aktivlərin modelinin tətbiqi beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun formada hazırlanmasında, lazımı qaydada sənədləşdirilməsində və müəssisələrdə mühasibat uçotunun təşkilində digər məsələləri üçün istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: aktivlər, uçot siyasəti, aktivlərin qiymətləndirilməsi

“ASSESSMENT AND ACCOUNTING MODELS OF MANUFACTURING ENTERPRISES”

SUMMARY

The actuality of the subject: The transition to a scientific and technological development stage requires the strengthening of innovative activities and the application of a new approach based on International Standards. The methodological basis for a deeper mastery of the asset valuation method for the organization of scientific research and technological restructuring.

Purpose and tasks of the research: Examining the nature of the assets in the financial accounts of the enterprise according to requirements of the new standards is to clarify the organizational mechanism, formation and application of the active valuation method in production enterprises.

Used research methods: Comparative analysis, research, synthesis and etc. methods were used.

The information base of the research: It arranges application forms, international standards and scientific studies based on accounting-based normative-legal regulations, accounting and financial reporting organization.

Restrictions of research: Data on the process of applying the accounting policies of manufacturing enterprises, which can be used as an example in the process of valuing assets are not available.

The novelty and practical results of investigation: The scientific innovation of research is the development of research and appropriate proposals in accordance with the requirements of new standards in asset valuation method.

Scientific-practical significance of results: The research used for the application of the asset model in production enterprises following the requirements of international standards, with preparation, appropriate documentation, and other issues in the accounting organization at enterprises.

Keywords: assets, accounting policy, asset valuation

İXTİSARLAR

AZN	Azərbaycan manatı
BMUS	Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartları
FV	Future Value
GAAP	Generally Accepted Accounting Principles
IAS	The International Accreditation Service
IFRS	International Financial Reporting Standards
ISO	International Organization for Standardization
MHBS	Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları
MUBS	Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları
OCI	Other Comprehensive Income
PV	Present Value

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. MÜASİR UÇOT SİSTEMLƏRİNDƏ AKTİVLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ UÇOTU MODELLƏRİNİN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ.....	13
1.1. Müəssisə aktivlərinin iqtisadi mahiyyəti, funksiyası və təsnifatı.....	13
1.2. İstehsal müəssisələrində aktivlərin qiymətləndirilməsi və uçotu modellərinin tətbiqi prinsipləri.....	22
II FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ AKTİVLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ UÇOTU MODELLƏRİNİN TƏTBİQİ VƏZİYYƏTİ.....	32
2.1. Müəssisənin idarəedilməsində aktivlərin və onların qiymətləndirilməsinin iqtisadi əhəmiyyəti.....	32
2.2. İstehsal müəssisələri aktivlərinin qiymətləndirilməsində tətbiq olunan yanaşmalar.....	40
2.3. Müasir şəraitdə istehsal müəssisələrinin aktivlərinin qiymətləndirilməsində ilkin dəyər modelinin və yenidənqiymətləndirmə modelinin tətbiqi vəziyyəti.....	48
III FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ AKTİVLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ UÇOTU MODELLƏRİNİN BEYNƏLXALQ STANDARTLARA UYGUNLAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ.....	58
3.1. İstehsal müəssisələrində aktivlərin qiymətləndirilməsi və uçotu modellərinin tətbiqinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması.....	58
3.2. İstehsal müəssisələrində aktivlərin qiymətləndirilməsi və uçotu modellərinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi.....	69
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	78
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	81
Cədvəllərin siyahısı.....	85
Şəkillərin siyahısı.....	85

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Bazar iqtisadi sisteminin formalaşması və inkişafı müəssisələrdə istehsalın səmərəliliyinin, məhsul və xidmətlərin rəqabət qabiliyyətində maliyyə münasibətlərinin artırılmasını tələb edir. İstehsal müəssisələrinin maliyyəsi maddi və qeyri-maddi aktivlərin yaradıldığı ictimai istehsalın əsas əlaqələndiricisinə xidmət edən ilkin, həlledici bir mövqe tutur. Sosial-iqtisadi dəyişikliklər, yeni sənaye münasibətləri sisteminin davamlı formalaşması, bazar qiymət mexanizminin tətbiq olunması və yüksək vergi dərəcələrinin tətbiqi maliyyə vəziyyətini daha da kəskin pisləşməsinə səbəb olur. Bu problemlərin həllində həlledici rol aktivlərə aid edilir.

İqtisadiyyatda aktiv kateqoriyasının tərfi və ətraflı nəzərdən keçirilməsi əsas məsələlərdən biridir. Tədqiqatının aktuallığı, həm təşkilat vəziyyətinin, həm də təşkilatların əsas istehsal məqsədlərinə çatmaq üçün fəaliyyət göstərən maliyyə mexanizmlərinin yaradılması və təkmilləşdirilməsi zərurətini əks etdirir.

Təşkilatın aktivlərinin maliyyə mənbələri kimi qiymətləndirilməsi, onların formalaşması və istifadəsi, iqtisadi subyektlərin iqtisadi fəaliyyətinin tənzimlənməsi sahəsində yığılmış problemlər, Azərbaycanın formalaşmasının spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla nəzəri və metodoloji bazanın olmaması, bazar iqtisadiyyatının olması, praktik olaraq müəssisələrdə idarəetmə sisteminin fəaliyyətinin effektivliyini təmin etməyə imkan vermir. Bu hallar dissertasiya tədqiqatının mövzusunun uyğunluğunu və seçimini müəyyənləşdirir.

Problemin işlənmə dərəcəsi. Təşkilatların əmlakının iqtisadi əsaslarının problemləri bir çox xarici və yerli alimlər tərəfindən nəzərdən keçirilmişdir və nəzərdən keçirilməkdədir. Azərbaycanda istehsal müəssisənin aktivlərin qiymətləndirməsi metodunun yeni standartlara adaptasiya məsələlərinin öyrənilməsində alimlərin rolu böyükdür. Bunlardan, S. Abbasova, A.Qubadova, Q.Həsənli, Dr.İ.Əhmədov, K.Aslanlı, Ş.Əhmədov, M Seyidov, Q. Süleymanov, F Əhmədov, T Əhmədov, Ə.Əliyev və başqalarının bu sahə üzrə bir çox dəyərli

araşdırmaları və tədqiqatları mövcuddur. Xarici ölkə alimlərindən isə SL Athukorala, R.W. Mcgee, S.Bose, Z. Lerman, D. Sedik, E. Bondar, J.D.Conrad, S. Solod,O.V.Rojnova, A. Damodaran, N. Kuliş və başlarını nümunə olaraq göstərə bilərik.

Yuxarıda göstərilən alimlərin əsərlərində əldə edilmiş nəticələri qiymətləndirərkən qeyd etmək lazımdır ki, təşkilatların aktivlərin idarə olunması problemlərinə dair çoxlu sayda nəşrlərin olmasına baxmayaraq, bu gün sənayenin özünəməxsus xüsusiyyətlərini nəzərə alan vahid metodlar mövcud deyil. Müasir mühasibat uçot sistemində və maliyyə hesabatlarında aktivlərin beynəlxalq standartlarının tətbiq olunmasında istehsal müəssisənin uçot siyasətinin bir sıra məsələləri yetəri qədər tədqiq olunmamışdır. Bu səbəbdən də bu mövzunun göstərilən beynəlxalq standartlarla əlaqəli şəkildə tədqiq olunmasına ehtiyac duyulur.

Problemin qoyuluşu və öyrənilməsi səviyyəsi: Müəssisələrdə mühasibat uçotunda beynəlxalq standartların tətbiqinin bir çox məsələlər uçot siyasəti ilə bağlı olub, həm mühasibat uçotunda, həm də maliyyə hesabatlarında qiymətləndirilməsi, uçotunun aparılması və maliyyə hesabatı formalarında onlara aid olan informasiyaların necə əks olunmasını əks etdirən mövcud hallar vardır. Bununla birlikdə, bu məsələlər bir sıra amillərdən asılı olacaq bəziləri qiymətləndirilməsi ilə bağlı analitik olaraq nəzərə alınmışdır. Ümumdünya maliyyə hesablarının quruluşu arasında qarşılıqlı əlaqə və Respublikamızda maliyyə hesablarının hazırkı vəziyyətində tədqiqi zamanı araşdırma prosesində mühüm məsələlər yaradır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Bu tədqiqat işinin əsas məqsədləri bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun olan istehsal müəssisələrinin maddi və qeyri-maddi aktivlər üzrə uçot siyasətini və onlardan istifadə olunmasının,tətbiqi metodikasının yeni aspektlərdən işlənilib hazırlanmasıdır. Xarici təcrübəyə əsasən onların təkmilləşdirilməsi üzrə həm nəzəri,həm praktiki əhəmiyyətli, həm də elmi cəhətdən əsaslandırılmış tövsiyələr və təkliflərin işlənilib hazırlanmasını təşkil edir.

Dissertasiya işində bu məqsədlərə çatmaq üçün aşağıda qeyd etdiyim vəzifələrin həlli nəzərdə tutulmuşdur:

- İqtisadi baxımdan maddi və qeyri-maddi aktivlər üzrə iqtisadi mahiyyətin açıqlaması, funksiyalarının və onların təsnif edilməsidir;

- İstehsal müəssisələrində hər bir aktivlərin qiymətləndirilməsi və uçotu modellərinin tətbiqi prinsiplərinin öyrənilməsi;

- Müəssisənin idarəedilməsində aktivlərin və onların qiymətləndirilməsinin iqtisadi əhəmiyyətinin araşdırılması;

- İstehsal müəssisələri aktivlərinin qiymətləndirilməsində tətbiq olunan yanaşmaların araşdırılması;

- Müasir şəraitdə istehsal müəssisələrinin aktivlərinin qiymətləndirilməsində ilkin dəyər modelinin və yenidənqiymətləndirmə modelinin tətbiqi vəziyyətinin işlənilib hazırlanması;

- İstehsal müəssisələrində aktivlərin qiymətləndirilməsi və uçotu modellərinin tətbiqinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;

- İstehsal müəssisələrində aktivlərin qiymətləndirilməsi və uçotu modellərinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi yollarının araşdırılması.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Dissertasiya işinin obyekt və predmeti istehsal müəssisələrində aktivlərin uçotu, aktiv və qeyri-aktivlərdən istifadənin səmərəliliyinin artırılması yollarının təhlil edilməsidir. Tədqiqatın obyektini maddi və qeyri maddi uçot qaydaları, onların maliyyə hesablarında istifadədə səmərəliliyin müəyyən edilməsi üzrə metodika və bununla bağlı beynəlxalq təcrübələr təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiyanın nəzəri və metodoloji əsasını yerli və xarici alimlərin maddi və qeyri-maddi aktivlərin uçotu və analizinin nəzəri və metodiki aspektlərinin öyrənilməsi üzərində işi təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin informasiya bazası kimi “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi”, “Mühasibat uçotu haqqında” Qanunları, həmçinin “Milli Mühasibat Uçotu Standartları”, Beynəlxalq Mühasibat

Uçotu Standartı olan “Qeyri-maddi aktivlər” standartı, qlobal internet şəbəkəsinin resursları, Azərbaycanın və digər ölkələrinin iqtisadçı-alimlərinin maddi aktivlərin uçotu və onun təkmilləşdirilməsinə dair elmi əsərlərindən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Dissertasiyanı araşdırma zamanı, tədqiqat daha geniş praktik informasiya tələb etdiyini görə bilərik. İnkişaf etmiş ölkələrin uzunmüddətli uğurlu formada tətbiq edilməsini maliyyə hesablarında aktivlərlə bağlı metodlarından effektiv şəkildə tətbiq edə bilərik. Lakin, bir çox tərcümə edilmiş ədəbiyyatların məhdud sayda olması tədqiqat zamanı maneələr yaratmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi Tədqiqatın elmi yeniliyini inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanmış maddi və qeyri-maddi aktivlərdən istifadə olunmasının uçot və təhlilinin təşkilinin metodologiyası, ümumiləşdirilməsi və müqayisə əsasında aktivlərin uçotu və istifadəsi metodikasının təkmilləşdirilməsinə dair təkliflərin işlənilib hazırlanması ilə xarakterizə olunur. Dissertasiya işində elmi yeniliyə aid aşağıda qeyd olunan nəticələr əldə olunmuşdur:

- aktivlərin iqtisadi mahiyyəti, müəssisələr üçün təsnifləşdirilməsi daha da dəqiqləşdirilmişdir;

- istehsal müəssisələrində aktivlərin qiymətləndirilməsi üzrə əsas informasiya mənbələri hesab olunan uçot və maliyyə hesabatları üzrə beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması şəraitini yaradan dəyişikliklərin olunmasına dair tövsiyələr və təkliflər irəli sürülmüşdür;

- beynəlxalq təcrübələr əsasənda aktivlərdən istifadə olunmasının təhlilinin təkmilləşdirilməsi və analizinə dair elmi əsaslandırılan və praktiki xüsusiyyətlərə sahib təkliflər verilmişdir.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Dissertasiyada araşdırma zamanı tədqiqat işlərindən və verilən təkliflərdən istehsal müəssisələr üçün uçot sisteminin beynəlxalq standartlara uyğun tətbiq edilməsini, mühasibat uçotunun təşkilində istifadə edilə bilər. Bundan əlavə, dissertasiyada müəssisənin maliyyə hesablarında

uçot sisteminin strukturu, arařdırılması və daha da t kmill řdirilm sin  aid müddəalar gələcək elmi-tədqiqat iřl rind  istifadə edilə bilər.

I FƏSİL: MÜƏSSİR UÇOT SİSTEMLƏRİNDƏ AKTİVLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ UÇOTU MODELLƏRİNİN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Müəssisə aktivlərinin iqtisadi mahiyyəti, funksiyası və təsnifatı

İqtisadi fəaliyyət göstərmək üçün hər bir müəssisə mülkiyyət və ya sahiblik əsasında ona məxsus müəyyən bir əmlaka sahib olmalıdır. Bir müəssisəyə məxsus olan və balansında əks edilən bütün əmlaka aktivlər deyilir. Aktivlər, müəssisənin iqtisadi resurslarını mənfəət əldə etmək məqsədi ilə iqtisadi fəaliyyətdə istifadə olunan ümumi əmlak dəyərləri şəklində təmsil olunur.

Hər hansı bir kommertiya fəaliyyəti aktivlərin əldə edilməsi ilə başlayır. Buraya əmlak və maliyyə investisiyaları daxildir. Nümunə kimi - binalar, tikililər, avadanlıqlar, materiallar, hazır məhsullar, nağd pul və s. aid etmək olar. İstehsal müəssisələrin balansı şirkətin əmlakından başlayır və hesabatın sol hissəsində əks olunur. Onların dəyəri quruma daha çox mənfəət gətirməkdir.

Bir müəssisənin aktivləri bir çox təsnifat meyarlarına görə bölünür, bunlardan əsasları maliyyə idarəetməsi baxımından aşağıdakılardır:

1. Aktivlərin fəaliyyət forması. Bu əsasda aşağıdakı növlərlə fərqlənir:

a) *Maddi aktivlər*. Maddi aktivlərə sahib olan bir müəssisənin əmlakını xarakterizə edirlər. Müəssisənin maddi aktivlərinin tərkibinə aşağıdakılar daxildir:

- əsas fondlar;
- quraşdırma üçün nəzərdə tutulmuş avadanlıq;
- xammal və yarımfabrikat istehsal ehtiyatları;
- az dəyərli və köhnəlmiş əşyalar;
- bitən işin həcmi;
- satış üçün nəzərdə tutulmuş hazır məhsul ehtiyatları;
- digər maddi aktivlər.

b) Qeyri-maddi aktivlər. Maddi aktiv olmayan, lakin iqtisadi fəaliyyətlərdə iştirak edən və qazanc əldə edən bir müəssisənin əmlakını xarakterizə edir. Müəssisə aktivlərinin bu növünə aşağıdakılar daxildir:

- müəssisənin əldə etdiyi müəyyən təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqları;
- ixtirələrdən istifadə üçün patent hüquqları;
- "nou-hau" -yenilik predmeti olan, lakin patentləşdirilməyən texniki sənədlər, təsvirlər, yığılmış istehsal təcrübəsi şəklində tərtib olunmuş texniki, texnoloji, idarəetmə, ticarət və digər biliklərin məcmusu ;
- sənaye nümunələri və modelləri üçün hüquqlar;
- ticarət nişanı - bu istehsalçının mallarını digər oxşar mallardan fərqləndirməyə xidmət edən müəyyən edilmiş qaydada qeydə alınmış emblem, rəsm və ya simvol;
- ticarət nişanı - hüquqi şəxsin korporativ adından müstəsna istifadə hüququ;
- kompüter proqram məhsullarından istifadə hüququ;
- "qudvil" - ayrılmaz əmlak kompleksi kimi bir müəssisənin bazar dəyəri ilə balans dəyəri arasındakı fərq, istifadə edərək daha yüksək mənfəət səviyyəsi (sənaye orta səviyyəsi ilə müqayisədə) əldə etmək imkanı ilə əlaqədardır. Daha effektiv bir idarəetmə sistemi, əmtəə bazarında hakim mövqe, yeni texnologiyaların istifadəsi və s. kimi də xarakterizə oluna bilər;
- müəssisənin digər oxşar əmlak dəyərləri.

c) Maliyyə aktivləri Bir müəssisəyə məxsus olan və ya sahib olduqları müxtəlif maliyyə alətlərini xarakterizə edirlər. Müəssisənin maliyyə aktivlərinə aşağıdakılar daxildir:

- milli valyutadakı pul aktivləri;
- xarici valyutada pul aktivləri;
- bütün formalarda debitor borcları;
- qısamüddətli maliyyə investisiyaları;
- uzunmüddətli maliyyə investisiyaları.

İş prosesində iştirakın xarakteri və aktivlərin dövriyyəsi dərəcəsi. Bu əsasda müəssisənin aktivləri aşağıdakı növlərə bölünür:

a) Cari aktivlər. Bunlar cari istehsal və ticarətdə fəaliyyət göstərən və bir istehsal və ticarət dövrü ərzində tam istehlak olunan müəssisənin əmlak dəyərlərinin cəmini xarakterizə edirlər. Mühasibat praktikasında bunlar istifadə müddəti bir ilə qədər olan və vətəndaşların vergidən kənar minimum gəlirlərinin 15-dən az olan bütün növ əmlak dəyərlərini (aktivlərini) əhatə edir.

Müəssisənin dövriyyə aktivlərinin bir hissəsi kimi aşağıdakı elementlərlə fərqlənir:

- xammal və yarımfabrikat istehsal ehtiyatları;
- az dəyərli və köhnəlmiş əşyaların ehtiyatları;
- bitən işin həcmi;
- satış üçün nəzərdə tutulmuş hazır məhsul ehtiyatları;
- debitor borcları;
- milli valyutada pul aktivləri;
- xarici valyutada pul aktivləri;
- qısamüddətli maliyyə investisiyaları;
- gələcək xərclər.

b) Uzunmüddətli aktivlər. Müəssisənin mülkiyyət dəyərlərinin cəmini xarakterizə edirlər, iqtisadi fəaliyyət prosesində dəfələrlə iştirak edir və istifadə olunmuş dəyərləri hissə-hissə məhsullara ötürürlər. Müəssisənin uzunmüddətli aktivlərinin strukturuna aşağıdakı növlər daxildir:

- Əsas vəsaitlər;
- qeyri-maddi aktivlər;
- bitməmiş işlərə kapital qoyuluşları;
- quraşdırma üçün nəzərdə tutulmuş avadanlıq;
- uzunmüddətli maliyyə investisiyaları;
- digər uzunmüddətli aktivlər.

Müəyyən fəaliyyət növləri üzrə xidmətin mahiyyəti. Bu əsasda aşağıdakı müəssisə aktivləri ayrılır:

a) *Əməliyyat aktivləri*. Bunlar əməliyyat mənfəəti əldə etmək üçün müəssisənin istehsal və ticarət (əməliyyat) fəaliyyətində birbaşa istifadə olunan əmlak dəyərləri məcmusunu təmsil edir.

Müəssisənin əməliyyat fondlarına aşağıdakılar daxildir:

- istehsal əsas fondları;
- əməliyyat prosesinə xidmət edən qeyri-maddi aktivlər;
- cari əməliyyat aktivləri (bunların hamısı qısamüddətli maliyyə investisiyaları çıxılmaqla).

b) *İnvestisiya aktivləri*. Bunlar müəssisənin investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqəli əmlak dəyərlərinin cəmini xarakterizə edirlər.

c) Müəssisənin investisiya aktivlərinə aşağıdakılar daxildir:

- bitməmiş işlərə kapital qoyuluşları;
- quraşdırma üçün nəzərdə tutulmuş avadanlıq;
- uzunmüddətli maliyyə investisiyaları;
- qısamüddətli maliyyə investisiyaları.

Aktivlərin formalaşmasının maliyyə mənbələrinin xarakteri. Bu xüsusiyyətə uyğun olaraq aşağıdakı müəssisə aktivləri fərqlənir:

a) *Ümumi aktivlər*. Bunlar həm öz, həm də borc kapitalı hesabına formalaşan müəssisənin əmlak dəyərlərinin (aktivlərinin) cəmini özündə əks edir.

b) *Xalis aktivlər*. Onlar müəssisənin yalnız öz kapitalı hesabına formalaşan əmlak dəyərlərinin (aktivlərinin) ümumi dəyərini xarakterizə edir.

Aktiv mülkiyyətinin mahiyyəti. Bu əsasda müəssisənin aktivləri aşağıdakı iki növə bölünür:

a) *Öz aktivləri*. Bunlara müəssisənin daimi sahibliyində olan və balansında əks olunan aktivlər aid edilir.

b) *İcarəyə götürülmüş aktivlər*. Bunlara şirkətin bağlanmış icarə müqavilələrinə uyğun olaraq müvəqqəti sahibliyində olan aktivlər aid edilir .

Aktivlərin likvidlik dərəcəsi. Bu meyarla uyğun olaraq müəssisənin aktivləri ümumiyyətlə aşağıdakı növlərə bölünür:

a) *Mütləq likvid formada aktivlər*. Bunlara satış tələb etməyən və hazır ödəmə vasitəsi olan aktivlər daxildir. Bu tip aktivlərə aşağıdakılar daxildir:

- milli valyutadakı pul aktivləri;
- xarici valyutadakı pul aktivləri.

b) *Yüksək likvidli aktivlər*. Cari maliyyə öhdəlikləri üzrə vaxtında ödəmələri təmin etmək üçün cari bazar dəyərinin maddi itkisi olmadan pul şəklində (ümumiyyətlə bir ay ərzində) çevirə bilən bir qrup müəssisə aktivlərini xarakterizə edir.

Müəssisənin yüksək likvidli aktivlərinə aşağıdakılar daxildir:

- qısamüddətli maliyyə investisiyaları;
- qısamüddətli debitor borcları.

c) *Orta likvid aktivlər*. Bu növə, bir ilə altı ay müddətində cari bazar dəyərinin maddi itkisi olmadan pul formasına çevrilə bilən aktivlər daxildir.

Müəssisənin orta likvid aktivlərinə adətən aşağıdakılar daxildir:

- qısamüddətli və alınmayan hallar istisna olmaqla bütün debitor borcları;
- satış üçün nəzərdə tutulmuş hazır məhsul ehtiyatları.

d) *Zəif likvid aktivlər*. Bunlara müəssisənin cari bazar dəyərini itirmədən pul formasına çevrilə bilən, yalnız əhəmiyyətli bir müddətdən sonra (altı ay və ya daha çox) aktivləri aid edilir.

Müasir maliyyə idarəetməsi praktikasında bu müəssisə aktivləri qrupuna aşağıdakılar daxil etmək olar:

- xammal və yarımfabrikat ehtiyatları;
- az dəyərli və köhnəlmiş əşyaların ehtiyatları;
- bitməmiş iş şəklində aktivlər;

- Əsas vəsaitlər;
- bitməmiş kapital qoyuluşları;
- quraşdırma üçün nəzərdə tutulmuş avadanlıq;
- qeyri-maddi aktivlər;
- uzunmüddətli maliyyə investisiyaları.

e) Qeyri-likvid aktivlər Bu qrupa müstəqil olaraq satıla bilməyən (yalnız ayrılmaz əmlak kompleksinin bir hissəsi kimi satıla bilən) müəssisə aktivləri daxildir.

Bu aktivlərə aşağıdakılar daxildir:

- pis debitor borcları;
- gələcək xərclər;
- cari və əvvəlki illərdəki zərərlər (müəssisənin balansında əks olunur).

Nəzərə alınan təsnifat nəzərə alınmaqla müəssisə aktivlərinin maliyyə idarəetməsi prosesi qurulur.

Müəssisə aktivlərinə nümunə kimi bir avtomobili göstərmək olar. Müəssisənin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq uzunmüddətli aktiv sayılan avtomobil mənfəət əldə etmək (yük daşınması) və ya idarəetmə işçilərinin fəaliyyətinin təşkili üçün istifadə edilə bilər. Bundan başqa, kompüter həm uzunmüddətli, həm də cari aktivlərin bir hissəsi ola bilər. Bir kompüterin dəyəri 500 AZN-i keçərsə, şirkət onu əsas vəsaitlərin bir hissəsi kimi (uzunmüddətli aktivlərin bir hissəsi olan) əks etdirə bilər. Əgər bir kompüterin dəyəri 500 AZN-dən aşağıdırsa, o zaman təşkilat onu material kimi əks etdirə bilər. Vergi məcəlləsinə əsasən yuxarıda qeyd edilən nümunədə uzunmüddətli aktivlərin sonrakı illər üzrə amortizasiyası nəzərdə tutulur.

Amortizasiya, istifadə müddəti ərzində gəlir əldə etməkdə iştirak edən bir aktivin xərclənməsi kimi müəyyən edilir. Mühasibat uçotu üçün amortizasiya, aktivlərin dəyərinin aktivlərin istifadə olunduğu dövrlərə bölüşdürülməsi aid edilir. Amortizasiya xərcləri müəssisələrin və təşkilatların dəyərlərinə təsir göstərir, çünki hər bir aktiv üçün açıqlanan yığılmış amortizasiya balansdakı balans dəyərini

azaldır. Amortizasiya xərcləri xalis gəlirə də təsir edir. Ümumiyyətlə, dəyər, aktivin istifadə olunacağı dövrlər arasında amortizasiya xərcləri kimi bölüşdürülür. Belə xərclər maliyyə hesabatı və vergi məqsədləri üçün müəssisələr tərəfindən tanınır.

İstehsal prosesi və xarici mühitin təsiri altında əsas vəsaitlər tədricən köhnəlir və standart xidmət müddəti ərzində məcələyə əsasən müəyyən edilmiş amortizasiya hesablanaraq ilkin dəyərini istehsal xərclərinə köçürülməsi proseduru aparılır. Əsas vəsaitlərin ilkin dəyərində fiziki, texniki və iqtisadi keyfiyyətlərinin azalmasının pul ifadəsinə amortizasiya deyilir. Başqa sözlə, amortizasiya, əsas vəsaitlərin dəyərlərinin istehsal olunan məhsulərə, işlərə və ya xidmətlərə hissə-hissə keçirilməsi prosesidir.

Bir şirkət iş əməliyyatları üçün ən uyğun amortizasiya metodunu tətbiq etməkdə sərbəstdir. Mühasibat nəzəriyyəsi şirkətlərin əməliyyatların iqtisadi şərtlərini yaxından əks etdirən amortizasiya metodundan istifadə etmələrini təklif edir. Beləliklə, şirkətlər aktivin dəyərindən hesabat dövrlərinə, aktivin istifadəsindən əldə olunan faydalara görə bölüşdürən bir metod seçə bilirlər. Bir çox şirkət maliyyə hesabatı məqsədləri üçün düz xətt metodundan istifadə edir, eyni zamanda fərqli aktivlər üçün fərqli metodlardan istifadə edə bilirlər. Riayət edilməli olan ən vacib meyarlar: Aktiv dəyərini mühasibat dövrlərinə sistemətik və rəasional şəkildə paylayan amortizasiya metodundan istifadə etməkdir.

Bir şirkətin dəyərinin müəyyənləşdirilməsinin müəssisənin maddi və qeyri-maddi aktivlərinin məntiqi, ölçülə bilən və təkrarlana bilən qiymətləndirilməyə sahib olmasıdır. Mühasibat uçotunun məqsədilə bir müəssisə aktivə sahib olmalıdır və ya ona nəzarət etməlidir.

Bir təşkilatın balans hesabatında məlumat vermək üçün, aktivin ona verilən obyektiv və etibarlı dəyəri olmalıdır. Bu səbəbdən mühasibat qaydaları şirkətlərin balanslarına daxili istehsalda olan qeyri-maddi aktivləri daxil etmələrini qadağan edir.

Hər hansı bir varlığı maddi və ya qeyri-maddi kimi müəyyənləşdirməyin məqsədi düzgün qərarlar vermək, bir şirkətin dəyərini müəyyənləşdirmək və müəssisə sahiblərinə daha çox aktivlərə sahib olması üçün mənfəətlərini maksimum dərəcədə artırmaqdır.

Maddi aktivin dəyəri istifadə edildikdə tədricən azalır. Qeyri-maddi aktiv isə daha uzun tarixə qədər dəyər qazana bilər. İstifadəsi ömrünün sonunda dərhal sıfıra enir. Aktivin dəyərinin son dəyəri, aktivin və ya ona sahib olan şirkətin son satışına aid edilir. Toxunula bilən və hiss edilə bilən fiziki varlığı olan varlıqlar maddi aktivlərdir. Bunlar əsasən məhsul və ya xidmətlər istehsal etmək üçün müəssisənin fəaliyyətində istifadə olunur.

Maddi aktivlər təxmini müddətindən asılı olaraq ya uzunmüddətli, həm də cari aktiv kimi uçota alınır. Bu növ aktivlər binalar, avtomobillər, fiziki ehtiyatlar, mebel və maşınları əhatə edir. Zamanla dəyər itirirlər.

Qeyri-maddi aktivlər fiziki xarakter daşımır. Bununla birlikdə, bir işin davamlı fəaliyyəti üçün vacibdirlər. Bu növ aktivlər, aktivin növündən asılı olaraq ya müəyyən, ya da qeyri-müəyyən ömürlü ola bilər.

Qeyri-maddi aktivlərə misal olaraq qudvil, intellektual mülkiyyət (patentlər, müəllif hüquqları və ticarət nişanları), marka adları, müştəri münasibətləri, müqavilələr və rəqabətdən kənar müqavilələr daxildir. Qeyri-maddi aktivlər dəyəri qiymətləndirmə qabiliyyətinə malikdir.

Patentlərin müddəti gəldiyindən müəyyən bir ömrü var. Marka adları qeyri-müəyyən bir ömrə malikdir, çünki şirkətin bütün ömrü boyu davam edə bilər.

Bəzi iqtisadçılar, qeyri-maddi aktivlərin maddi aktivlərdən daha dəyərlı olduğunu düşünürlər.

Aşağıda maddi və qeyri-maddi aktivlər arasında bəzi ümumi fərqlər verilmişdir.

Cədvəl 1: Maddi və qeyri-maddi aktivlər arasındakı fərqlər

Maddi aktivlər	Qeyri-maddi aktiv
Fiziki bir varlığa sahibdirlər.	Onların fiziki bir varlığı yoxdur.
Ümumiyyətlə fiziki varlıqlarına görə ləğv etmək çox asandır.	Ləğv etmək və bazarda satmaq o qədər asan deyil.
Maliyyət asanlıqla müəyyən edilə və ya qiymətləndirilə bilər.	Qeyri-maddi aktivlər üçün maliyyəti müəyyənləşdirmək çox çətindir.
Nümunələr: nəqliyyat vasitəsi, bina və texnika, və s.	Nümunələr: Proqram təminatı, logo, patent və s.

Mənbə: <https://www.accountingcapital.com/differences/difference-between-tangible-and-intangible-assets/>

Hər rəhbərin vəzifəsinin şirkətin maddi və qeyri-maddi aktivlərinin dəyərini artırmaqdır. Aktiv dəyərini artırmaq üçün gələcəyi düşünmək, əsaslı sərmayə qoymaq və hər hansı bir maneə olmasından asılı olmayaraq hər dəfə proqnozlaşdırıla bilməsi yolları mövcuddur.

Aşağıdakı şərtlər yerinə yetirildikdə aktiv tanınır:

- əmlak mülkiyyət hüququ ilə firmaya aiddir və təşkilat tərəfindən idarə olunan mənbələr qanuni şəkildə rəsmiləşdirilmiş müqavilə ilə meydana çıxır;
- mülkiyyətin istifadəsi nəticəsində təşkilatın iqtisadi faydalarında bir artım olacaq;
- aktivin dəyəri ölçülə bilər.

Aktivlərdə əks olunan iqtisadi mənfəət müəssisənin pul və ya ekvivalentlərinə birbaşa və ya dolayı yolla daxil olacaq potensialı təmsil edir. Potensial nağd və ya pul ekvivalentinə çevrilə bilər və nağd pul axınını azalda bilər (məsələn, alternativ istehsal prosesi istehsal xərclərini azaldır).

Aktivləri təşkil edən iqtisadi mənbələr:

- gələcəkdə iqtisadi səmərə (gəlir, mənfəət, pul) gətirmək;
- öz mülahizəsinə və ya satışına görə maneəsiz istifadə üçün təsərrüfat subyektinin sərəncamında olmaq;
- əvvəllər tamamlanmış əməliyyatların nəticəsi olaraq tanımaq

1.2. İstehsal müəssisələrində aktivlərin qiymətləndirilməsi və uçotu modellərinin tətbiqi prinsipləri

Aktivlərin qiymətləndirilməsinə şirkət və ya aktivin satılması, sığortalanması və ya istifadəyə verilməsi zamanı aparılan səhmlər , opsiyonlar, istiqrazlar, binalar, torpaq sahələri və ya maşınlar da daxil olmaqla müəyyən bir əmlakın dəyərini müəyyənləşdirmə prosesinə aid edilir. Aktivlər əsasən maddi və qeyri-maddi aktivlər kateqoriyasına aid edilir. Qiymətləndirmələr, bir şirkət tərəfindən buraxılmış istiqrazlar kimi bir aktiv və ya borc üzərində edilə bilər .

Bir şirkətin xalis maddi aktivlərini hesablamaq üçün:

- Şirkət balansına nəzarət edərək maddi və qeyri-maddi aktivləri müəyyənləşdirməlidir.
- Cəmi aktivlərdən qeyri-maddi aktivlərin ümumi dəyərini çıxarmalıdır.
- Yerdə qalnlardan öhdəliklərin ümumi dəyərini çıxararaq xalis maddi aktivlər və ya xalis aktiv dəyəri müəyyən etməlidir.

Aşağıdakı sadə nümunəni nəzərdən keçirək:

- Balansın cəmi aktivləri: 6 milyon AZN
- Cəmi qeyri-maddi aktivlər: 1,5 milyon AZN
- Ümumi öhdəliklər: 1 milyon AZN
- Cəmi maddi aktivlər: 3,5 milyon AZN

Qeyri-maddi aktivlər fiziki formada olmayan, lakin şirkətə gələcəkdə də fayda gətirən aktivlərdir. Patentlər, loqotiplər, franchise və ticarət nişanları daxil ola bilər.

Məsələn, 2 milyard AZN-lik aktivli olan çoxmillətli bir şirkət bir gün iflas edir və maddi aktivlərdən heç biri qalmır. Bir çox investor və digər şirkətlərin əldə etməkdə maraqlı ola biləcəyi loqosu və patentləri kimi qeyri-maddi aktivlər sayəsində hələ də dəyəri ola bilər.

Aktivin qiymətləndirilməsi metodlarından sayılan, əsas vəsaitlərin qiymətləndirilməsi aşağıdakıları daxil edən müxtəlif metodlardan istifadə etməklə edilə bilər:

1. Maliyyət metodu

Maliyyət metodu ilə aktivlərin qiymətləndirilməsi ən asan yol sayılır. Bu, dəyərin aktivin alındığı tarixi qiymətə əsaslanaraq həyata keçirilir.

2. Bazar dəyəri metodu

Bazar dəyəri metodu aktivin dəyərini bazar bazarına və ya açıq bazarda satıldığı zaman proqnozlaşdırılan qiymətə əsaslanır. Açıq bazarda oxşar aktivlər olmadıqda, əvəzetmə dəyəri metodu və ya xalis realizə edilə bilən dəyər metodu istifadə olunur.

3. Əsas vəsait metodu

Əsas vəsait metodu bir şirkətdən dəyəri bir baza dəyərinə görə qiymətləndirilən səhmlərin müəyyən bir səviyyəsini saxlamasını tələb edir.

4. Standart Maliyyət Metodu

Standart xərc metodu, əksər hallarda şirkətin keçmiş təcrübəsinə əsaslanaraq faktiki xərclər əvəzinə gözlənilən xərclərdən istifadə edir. Maliyyətlər gözlənilən və faktiki xərclər arasındakı fərqlərin qeyd edilməsi yolu ilə əldə edilir.

5. Gəlir yanaşması methodu - qiymətləndirilən aktivlərin gələcəkdə yaranacaq gəlirlərin diskontlaşdırılmış dəyəri ilə əldə edilir.

Aktivlərin qiymətləndirilməsi şirkətlər və təşkilatlar tərəfindən edilməli olan ən vacib şeylərdən biridir. Aşağıdakılar da daxil olmaqla aktivlərin qiymətləndirilməsinin bir çox səbəbi var:

1. *Düzgün qiymət*

Aktivlərin qiymətləndirilməsi, xüsusən də alqı-satqısı təklif edildiyi zaman bir aktiv üçün doğru qiyməti təyin etməyə kömək edir. Həm alıcı, həm də satıcı üçün faydaları vardır, çünki birincisi səhvən aktivini çox ödəməyəcək və ya sonuncusu aktivini satmaq üçün endirimli qiyməti səhv qəbul etməyəcəkdir.

2. *Şirkət birləşməsi*

İki şirkətin birləşməsi və ya bir şirkətin təhvil alınması vəziyyətində, aktivlərin qiymətləndirilməsi vacibdir, çünki hər iki tərəfə işin həqiqi dəyərini müəyyənləşdirməyə kömək edir.

3. Kredit tətbiqi

Bir şirkət borc üçün müraciət etdikdə, bank və ya maliyyə institutu, borcun gecikməsindən qorunma kimi girov tələb edə bilər. Borc verən şəxsin kredit məbləğinin girov qismində aktivlərlə əhatə olunmasını müəyyənləşdirməsi üçün aktivlərin qiymətləndirilməsinə ehtiyac yaranır.

4. Audit

Bütün dövlət şirkətləri tənzimlənir, yəni şəffaflıq üçün yoxlanılmış maliyyə hesabatları təqdim etmələri lazımdır. Audit prosesinin bir hissəsi aktivlərin dəyərinin yoxlanılmasını əhatə edir.

Aktiv dəyərinin zamanla necə dəyişdiyini izləmək, aktivin müvafiq dəyərini qorumaq üçün tələb olunan investisiyanın əldə edilib-edilmədiyini göstərə bilər. Beləliklə, monitorinq təşkilatdakı ən yüksək qərar qəbul edənlərə aktiv bazası qorumasına investisiya yatırmaq üçün inandırıcı dəlillər təqdim edə bilər.

Müəssisə aktivlərinin qiymətləndirilməsi, əvəzləmə dəyərinə əsaslanaraq, mənəvi və fiziki köhnəlmə nəzərə alınmaqla, bazardakı aktivlərin (firmalar, müəssisələr, şirkətlər, təşkilatlar) həqiqi dəyərinin müəyyənləşdirilməsi prosedurudur. Aktivlər maliyyə və maddi mənbələr, qiymətli kağızlar, daşınmaz əmlak şəklində təqdim edilə bilər.

Nağd pul, satış gəlirləri, bank depozitləri, qiymətli kağızlar, səhmlər, bina və tikililər, avadanlıqlar, torpaq sahələri, ticarət markaları, patentlər və s. hamısı müxtəlif növ müəssisə aktivləridir.

İnflyasiya proseslərinə məruz qalma tədbirindən asılı olaraq, aktivlər pul (maliyyə) və qeyri-pul kimi müəyyən edilir. Pul aktivləri cari dövr üçün maliyyə ifadəsində təqdim olunan borc və aktivlərdir. Bunlar maliyyə aktivləri, depozitlər, investisiya kapital qoyuluşları, hesablaşma fondlarıdır. Bu zaman, pul aktivləri yenidən qiymətləndirilməyə məruz qalır.

Pul olmayan aktivlər - hazır məhsullar, əsas fondlar, ehtiyatlar, əsaslı tikinti, bitməmiş istehsal, satışa qoyulan məhsullar şəklində təqdim olunur. Bu cür

aktivlərin həqiqi dəyəri fiziki və mənəvi cəhətdən yenidən qiymətləndirilməyə məruz qalır və qeyri-maddi aktivlərin qiymətləndirilməsi adlanır.

Bankın cari dövr üçün maliyyə qaynaqları və mənfəət əldə etmək məqsədi ilə yerləşdirilən əmanətçilərin vəsaitlərindən ibarət olan bank aktivlərinin qiymətləndirilməsi kimi bir qiymətləndirmə növü də mövcuddur.

Şirkət aktivlərinin dəyərinin qiymətləndirilməsi hüquqların ekspertizası, maliyyə hesabatlarının real vəziyyətinin təhlili və biznesin inkişaf proqnozları əsasında həyata keçirilir. Aktivlər amortizasiya və amortizasiya çıxılmaqla alışı qiyməti və ya faktiki istehsal xərcləri əsasında qiymətləndirilir.

Müəssisələrin (təşkilatların, firmaların) aktivlərinin qiymətləndirilməsi bazarda cari dəyəri müəyyənləşdirmək üçün aparılır:

- daşınmaz əmlaklar (binalar, binalar, tikililər, yaşayış infrastrukturu, torpaq sahəsi, tikilməkdə olan tikinti);
- nəqliyyat vasitələri, nəqliyyat vasitələri, maşın və istehsal avadanlığı;
- qiymətli kağızlar paketi;
- bizneslər;
- qeyri-maddi aktivlər (marka, ticarət nişanı, işgüzar nüfuz, patent, nou-hau, lisenziyalar, müəllif hüquqları, əqli mülkiyyət).

Qeyri-maddi aktivlərin dəyərini qiymətləndirmək üçün bir müəssisənin maliyyə və iqtisadi vəziyyətini əks etdirən bir sıra mülkiyyət, audit və mühasibat sənədləri hazırlamaq lazımdır.

Müştəri ilə qiymətləndirmə fəaliyyətinin planı razılaşdırılır, qiymətləndirilməli olan əmlakın siyahısı tərtib edilir və qiymətləndirmə işlərinin aparılması üçün müqavilə bağlanır.

Bu andan etibarən mütəxəssis cari mühasibat məlumatlarına və maliyyə hesabatlarına, əmlak obyektləri, bitməmiş tikinti və mülkiyyətində olan digər daşınmaz əmlak sənədlərində göstərilən məlumatların təhlilinə əsasən aktivlərin qiymətləndirilməsi prosedurunun həyata keçirir.

Qiymətləndirmə ekspertizasının kompleks fəaliyyətinin nəticəsi rəsmi bir hüquqi sənəd olan aktivlərin qiymətləndirilməsi hesabatıdır.

Qeyri-sabit və gözlənilməz dərəcədə dəyişkən bir iqtisadi mühitdə, təşkilatın aktivlərinin dəyərinin adekvat qiymətləndirilməsinə sahib olmaq çox vacibdir.

Bu mövzulardan xəbərdar olmaq, müqavilə və əməliyyatların bağlanması, əmlakın icarəyə verilməsi, vergitutmanın optimallaşdırılması, sığorta, mühasibat uçotu sənədlərinin tərtib edilməsi, müxtəlif növ mülkiyyət mübahisələrinin həlli zamanı müəssisə rəhbərliyi ilə bağlı təsirli qərarların qəbul edilməsinə kömək edəcəkdir.

Aktivlərin həqiqi qiymətləndirilməsi bir müəssisənin yenidən qurulması, nizamnamə kapitalına töhfə vermək, etibarlı idarəetməyə keçməsi üçün vacibdir.

Hər bir aktiv növü üçün onu qiymətləndirməsinə uyğun bir metod vardır, burada daha yüksək bir dəyər, gələcək illər ərzində iş üçün daha çox gəlir gətirəcəyini göstərir. Bu nisbətlər ümumiyyətlə müəssisələr, şirkətlər və dövlət qurumları tərəfindən ümumi iş gəlirliliyini ölçmək üçün istifadə olunur.

Ümumiyyətlə, bir aktivin dəyəri onun tarixinə, təxmin edilən bazar dəyərinə, dəyişdirilmə ehtimalına, aktivin əvəzləşdirmə xərclərinə və aktivlə əlaqəli gözlənilən gələcək pul axınına bağlıdır. Aktivlərin dəyərinə, həmçinin aktivin istifadə müddəti, onu əvəz etmək üçün lazım olan vaxt miqdarı, balansdakı yeri və balansdakı digər aktivlərlə əlaqəsi kimi müxtəlif amillər də təsir göstərir. Amortizasiyanın istifadəsi və inventar dəyəri prinsiplərinin tətbiqi şirkətin kapital dəyərini hesablamaq üçün istifadə olunan vacib metodlardan biri hesab olunur.

Cəmi aktivlərin mənası, həqiqətən, mühasibat tənliyində öhdəliklərin və sahibkar kapitalının cəmi kimi əks olunur. “Xalis aktivlər” cəmi aktivlər və cəmi öhdəliklər arasındakı fərqi göstərmək üçün istifadə olunan bir müddətdir. Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, xalis aktivlər və mülkiyyət kapitalı demək olar ki, eynidir, yəni hər ikisi “Cəmi aktivlər” və “Cəmi borclar” arasındakı fərqi təmsil edir:

$$\text{Cəmi Aktivlər} = \text{Cəmi Borclar} + \text{Mülkiyyətçi kapital}$$

Xalis Aktivlər = Cəmi Aktivlər - Cəmi Borclar

Şirkətin aktivləri gəlir qazandığı mənbələrdir və aktivlərin necə işlədiyini, şirkətin bunlardan necə istifadə etdiyini başa düşmək üçün aydın şəkildə qurulması mütləqdir.

Effektiv investisiya idarəçiliyi üçün şirkətin vəsaitlərinin hansı istiqamətlərə qoyulduğunu müəyyənləşdirmək lazımdır. Investisiya xərclərinin məqsədi aktivlərin əldə edilməsi və ya yaradılmasıdır.

Cari aktivlərə nəzarət səmərəliliyi idarə etmək üçün vacibdir. Çünki səhmlər və debitor borcları səmərəlilik qazancının əhəmiyyətli ehtiyatlarını ehtiva edir. Aktivlərimiz nə qədər yaxşı olarsa, qazanc da bir o qədər yüksək olur. Bu varlıqları necə idarə edilməsini bilmək müəssisələrdə düzgün nəzərə alınmalıdır.

Aktivlərin digər qrupuna aid edilən uzunmüddətli aktivlər: məsələn, binalar, avadanlıqlar, proqram təminatı kimi uzun ömür dövrü olan mənbələrdir. Uzunmüddətli aktivlərə ayrıca törəmə müəssisələrdəki paylar, müştərək müəssisələr, verilmiş uzunmüddətli kreditlər və uzunmüddətli maliyyə aktivlərinə yatırımlar da daxildir.

Uzunmüddətli aktivləri nəzərə almaq nə üçün vacibdir? Şirkət hansı obyektlərin yaradılmasına pul qoyduğunu anlamaq üçün. Nəticədə, investisiya xərcləri bir aktiv yaratmaq və ya bir aktivin dəyərini artırmaq məqsədi daşıyır. Buna görə, hansı aktivlərə sahib olduğumuzu, dəyərinin nə olduğunu və şirkətin bu aktivləri istifadə edərək nə qədər qazanc əldə etdiyini anlamaq lazımdır. Bu yanaşma ilə, pulun nəyə yatırıldığını və bu investisiyaların geri dönüşünün nə olduğunu aydın şəkildə anlayaraq, investisiyaları asanlıqla idarə etmək mümkündür. Bir şirkət rəhbərliyi səmərəliliyə sadıqdırsa, bu məqsədə çatmağın ən təsirli yolu, az xərclə daha çox nəticə əldə edərək investisiyaları optimallaşdırmaqdır. Hər şirkətin burada gəlirliliyi artırmaq üçün böyük bir mənbəyi var. Çox vaxt bunu görmürlər və ya necə istifadə edəcəyini bilmirlər. Ancaq investisiya sənəti, işdə müvəffəq olmaq üçün tələb olunan əsas bacarıqdır.

Uzunmüddətli aktivlər necə qurulur? Bu suala cavab olaraq ənənəvi mühasibat torpaqları, binaları, avadanlıqları, proqram təminatını, patentlərini və bu kimi şeyləri uzunmüddətli aktivlər kimi təyin edildiyini bildirmək olar. Ancaq ənənəvi mühasibatlığa qoyulan investisiya kimi qəbul edilməyən bir sıra maliyyə investisiyaları var. Nümunə olaraq, bir şirkət marketinq fəaliyyətində mahiyyəti bazarda bir marka yaratmaqdan ibarət olan yüksək xərclərə səbəb ola bilməsini göstərmək olar. Əslində, şirkət üçün əhəmiyyətli bir pul gətirən varlıq olan marka istehsalına bir sərmayədir. Tipik olaraq, bu tip xərclər əməliyyat fəaliyyətinə aid edilir və aktivə investisiya kimi tanınmır. Eyni zamanda, şirkət belə bir varlığın bir marka kimi mövcudluğunu “görmür” və bu aktivə qoyulan investisiyaların effektivliyini izləmək imkanına malik deyil.

Buna görə mühasibatlığa geri baxmaq lazım deyil. Şirkət rəhbərliyi, yaradılması şirkətin strateji hədəflərinə uyğun olan və əhəmiyyətli vəsait qoyulduğu aktiv növlərini müstəqil olaraq müəyyən etmək hüququna malikdir. Bu, investisiya performansınızı idarə etmək üçün vacibdir. Bu səbəbdən şirkətin strategiyası işçilər üçün bir təhsil sisteminin qurulmasını və şirkətin əsas sərvəti olaraq bir bilik idarəetmə sisteminin yaradılmasını təmin edərsə, aktivlər “Korporativ bilik” ola bilər. Strategiya təşkilati strukturun islahatlarına və şirkətin idarə olunması üçün effektiv vasitələrin yaradılmasına əhəmiyyətli investisiyalar təmin edərsə, bir aktiv "İdarəetmə Sistemi" ola bilər. Bunlar uzunmüddətli dövrdə qazanc gətirməli olan investisiyalardır.

İstənilən növ uzunmüddətli aktivlərin dəyəri, faydalı istifadə müddəti, amortizasiya dərəcəsi, qalıq dəyəri kimi idarəetmə mühasibatında əks olunan bir sıra xüsusiyyətləri vardır. Bundan əlavə, hər bir aktivlə əlaqəli müəyyən təmir xərcləri var. Bu aktivləri qorumaq üçün şirkətə nə qədər xərc çəkdiyini başa düşmək üçün bu xərcləri nəzərə ala bilmək vacibdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər növ aktiv gəlir ilə əlaqələndirilə bilməz. Məsələn, bir şirkətin satdığı “Məhsullar” asanlıqla müəyyənləşdirilə bilən gəlir əldə edir.

Ancaq hardware və ya proqram kimi varlıqlar birbaşa gəlir gətirmir. Onların şirkətin maliyyə nəticələrinə təsiri dolayıdır, çünki bu aktivlər şirkətin proseslərində alət kimi istifadə olunur; müvafiq olaraq, onların effektivliyi onların nə qədər səmərəli istifadə olunmasından asılıdır. Məsələn, avadanlıq heç bir fayda vermədən boş qala bilər.

ISO 55000, aktiv rəhbərliyini, aktivlərin dəyərini reallaşdırmaq üçün bir təşkilatın koordinasiya edilmiş fəaliyyəti olaraq təyin edir. Buradakı fəaliyyət aşağıdakılardan ibarət ola bilməsindən geniş istifadə olunur:

- Yanaşma
- Planlaşdırma
- Planlar və onların icrası

Beləliklə, aktivlərin idarə edilməsi sadəcə sahib olduqlarının siyahısına sahib olmaq deyil. Aktivlərin idarə edilməsi, aktivlərin keyfiyyətini və etibarlılığını necə effektiv izləmək, qiymətləndirmək, idarə etmək və optimallaşdırmağı nəzərdən keçirən dəqiq bir elmdir.

Aktiv risklərinin idarə olunması əsasən investisiyalara üstünlük vermək üçün istifadə olunur

- Köhnəlmiş aktivlər müəssisənin ən əsas risklərindən biridir. Qalan ömür müddəti və həyat dövrü maya dəyəri analizi riskləri idarə etmək üçün istifadə olunur.

- Müəssisələr üçün faydalarına baxmayaraq, kəmiyyət risk qiymətləndirmə yanaşmasının potensialı tam olaraq aşkar olunmur.

- Aktiv riskinin idarə edilməsini dəstəkləyən informasiya texnologiyaları alətləri az yayılmışdır və digər informasiya texnologiyaları alətləri ilə məhdud inteqrasiyaya malikdir.

Aktivlərin qiymətləndirilməsi və ya aktivlərin qiymətləndirilməsi , şirkətin balansında göstəriləndiyi kimi , müəssisənin aktivlərinin cari bazar dəyərinin hamı tərəfindən qəbul edilmiş mühasibat prinsiplərinə əsaslanaraq müəyyənləşdirilməsidir . Bu cür aktivlərin yoxlanılması ilə yanaşı uyğun bir aktiv

qiymətləndirməsi etmək bir auditorun vəzifəsidir və bu cür qiymətləndirmə amortizasiya olunduqdan sonra faydalılığına əsasən aparılır.

Bununla birlikdə, auditor aktivlərin qiymətləndirilməsini həyata keçirmir, lakin aktivlərin uyğun qiymətləndirilməsi ilə məşğul olur. Auditorun vəzifəsi, aktivlərin mühasibat prinsiplərinə uyğun olaraq uyğun olub-olmadığını qiymətləndirməkdir, çünki kifayət qədər qiymətləndirilmədikdə, maliyyə hesabatında ədalətli dəyər göstərilməyəcəkdir.

İqtisadiyyatda mövcud vəziyyət şirkətin aktivlərinin dəyərinin qiymətləndirilməsi məsələsini aşağıdakı səbəblərə görə yüksək dərəcədə aktuallaşmasında böyük rol oynayır:

- Bir şirkətin əmlakının dəyəri onun strategiyası inkişaf etdirmək, sonra müəyyən olunmuş məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsini, dəyişən şəraitə uyğunlaşmasını izləmək üçün ilkin məlumatlardır. Beləliklə, şirkətin aktivlərinin obyektiv qiymətləndirilməsi yalnız müəssisənin aktivlərini deyil, bütövlükdə bütün müəssisələri idarə etmək üçün əsas hesab edilməlidir.

- Şirkətin maliyyə vəziyyəti ilə fəaliyyətinin nəticələri barədə etibarlı məlumat əldə etmək, eləcə də onların təhlili yalnız aktivlərin dəyərinin obyektiv qiymətləndirilməsindən istifadə edildikdə mümkündür.

- Ölkədəki bütün müəssisələrin aktivlərə dair obyektiv xülasə məlumatları dövlətin iqtisadiyyat və maliyyə sahəsindəki fəaliyyətlərini planlaşdırmaq və hökumət iqtisadi siyasətini inkişaf etdirmək üçün müvafiq dövlət qurumları tərəfindən istifadə edilməlidir.

- Şirkətin aktivləri nə qədər obyektiv qiymətləndirilsə, ilkin səhv investisiyalar ehtimalı o qədər az olur və maliyyə mənbələrinin yenidən bölüşdürülməsi bir o qədər səmərəlidir.

- Müəssisənin aktivlərinin dəyərinin obyektiv qiymətləndirilməsi bank sisteminin dayanıqlığı üçün vacib rol oynayır, çünki borc alarkən aktivlər çox vaxt

girov rolunu oynayır. Böhran şəraitində girovun düzgün qiymətləndirilməsi xüsusilə vacibdir.

Aktivlərin qiymətləndirilməsi bir aktivin pul dəyərinin müəyyən edilməsi deməkdir və ədalətli maliyyə hesabatının hazırlanması üçün aktivin düzgün qiymətləndirilməsi zəruridir, çünki onsuz şirkətin düzgün mənfəət və zərərinə müəyyənləşdirmək olmur. Aktivlərin ilin sonunda maliyyə hesabatında həqiqi dəyərini göstərməsinə əmin olmaq həm də auditorun vəzifəsidir.

II FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ AKTİVLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ UÇOTU MODELLƏRİNİN TƏTBİQİ VƏZİYYƏTİ

2.1. Müəssisənin idarəedilməsində aktivlərin və onların qiymətləndirilməsinin iqtisadi əhəmiyyəti

Sadə dillə desək, aktivlərin idarə edilməsi bir müəssisəyə məxsus olan həm maddi, həm də qeyri-maddi aktivlərin idarə olunması prosesidir. "İdarəetmə" sözügedən aktivlərin düzgün idarə olunması ilə əlaqəli olan hər cəhətə nəzarət etməyi əhatə edir.

Sistemin işləməsi üçün hər mənbənin həyat dövrü izlənilməli və incələnməlidir. Aktivlərin həyat dövrü rəhbərliyi planlaşdırma, satınalma, tətbiqetmə, istifadə, təmir və ya zərərsizləşdirmənin əsas mərhələlərini izləyir. Əl ilə idarə olunan aktiv izləmə sistemi bir seçim olsa da, xüsusilə böyüyən və qurulan müəssisələr müvafiq proqram təminatından xeyli dərəcədə faydalınlar.

Proqramlar, məlumatların toplanmasını və analizini avtomatlaşdıraraq idarəetmə prosesini asanlaşdırır. Proqramdan istifadə həm də insan səhvlərinin təsirlərini azalda bilər və daha dəqiq məlumatlar təmin edə bilər. Hər bir varlığın daxili işini izləyərək şirkətlər xərcləri azaltmaq və səmərəliliyi artırmaq üçün daha faydalı və dəqiq qərarlar qəbul edə bilərlər.

Bir müəssisədə aktivlərin idarə edilməsi, müəssisənin əməliyyat fəaliyyətində formalaşması və istifadəsi, dövriyyəsinin təşkili ilə əlaqədar idarəetmə qərarlarının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün prinsip və metodlar sistemidir. Bütün maliyyə rəhbərliyi kimi, əməliyyat aktivlərinin idarə olunması da müəssisənin bazar dəyərini artırmaq məqsədinə tabedir. Bu hədəfə görə şirkətin əməliyyat aktivlərinin idarə olunması aşağıdakı vəzifələrin həllinə yönəldilmişdir:

1. *Əməliyyat fəaliyyətinin verilmiş inkişaf templərini təmin etmək üçün kifayət qədər həcm və tələb olunan aktivlərin formalaşması.* Bu tapşırıq:

- zəruri aktivlərin istifadəsinə ehtiyacın müəyyənləşdirilməsi,
- müəyyən növ aktivlərin nisbətinin optimallaşdırılması,
- məhsuldarlıq səviyyəsi və potensial gəlirlilik baxımından onların ən təsirli növlərinin cəlb edilməsini aid edilir.

2. *Ticarət riski nəzərdə tutulmuş səviyyədə istifadə olunan aktivlərin gəlirliliyinin maksimuma çatdırılması.* Bu, müəssisənin operativ fəaliyyətinin və ticarət əməliyyatlarının effektiv sahələrində aktivlərin istifadəsi ilə əldə edilir. Əməliyyat aktivlərinin maksimum gəlirliliyi, istifadəsi ilə əlaqəli kommersiya riskləri səviyyəsində əhəmiyyətli bir artım ilə əldə edilir. Bu iki göstərici arasında birbaşa əlaqə var.

3. *Aktivlərin müəyyən bir gəlirlilik (rentabellik) səviyyəsində istifadəsi ilə bağlı kommersiya riskinin minimuma endirilməsi.* İstifadə olunan aktivlərin gəlirlilik səviyyəsi əvvəlcədən təyin edilmiş və ya planlaşdırılmışsa, özünəməxsus vəzifəsi bu gəlirliliyi təmin edən fəaliyyətin kommersiya riskinin səviyyəsini azaltmaqdır. Riskləri minimuma endirmə yolları:

- əməliyyatların şaxələndirilməsi və aktivlərin istifadəsi ilə bağlı şirkətin fəaliyyət istiqamətləri;
- müəyyən növ kommersiya risklərindən yayınma;
- daxili və xarici sığortanın effektiv formaları.

4. *Aktivlərin likvidliyinin kifayət qədər səviyyəsini saxlamaqla şirkətin ödəmə qabiliyyətinin sabitliyi.* Bu vəzifə pul vəsaitləri və onların ekvivalenti qalıqlarının effektiv idarə olunması yolu ilə həll olunur. Bu problemi həll edərkən müəssisənin ödəmə qabiliyyətini təmin edən həddindən artıq formalaşmış pul vəsaitlərinin zaman amili və inflyasiyanın təsiri altında dəyər itirdiyini unutmamalıyıq.

Buna görə kifayət qədər ödəmə qabiliyyətini qorumaq vəzifəsi həll edilərkən müəssisənin müxtəlif iqtisadi maraqlarının nəzərə alındığı optimallaşdırma vəzifələrindən biridir. Müəssisənin tələb olunan ödəmə qabiliyyəti, hazır

məhsulların yüksək səviyyədə likvidliyi, debitor borcları, qısamüddətli maliyyə investisiyaları və bəzi digər əməliyyat aktivləri ilə də təmin olunur.

5. *Aktiv dövriyyəsinin optimallaşdırılması*. Bu vəzifə ilə aşağıdakılar həll olunur:

- müəssisədəki fərdi dövriyyə dövründə pul vəsaitlərinin və maddi vəsait axınlarının idarə edilməsi;
- əməliyyat fəaliyyətləri ilə əlaqəli müəyyən növ aktiv axınlarının formalaşmasının sinxronluğu;
- aktivlərin dövriyyəsinə hər formada təşkil etmək xərclərini minimuma endirmək.

Müəssisələr üçün aktivlər vasitəsilə gəlir əldə edə, işi böyüdə və asanlaşdırmaq rolu böyükdür. Aktivləri satmaq və ya köçürmək, vergi hesabınızı azaltmaq və işin səmərəliliyini artırmaq üçün istifadəsi mümkündür. Aktivlərin vacibliyini yaxşı başa düşmək potensial qənaət əldə etməyə kömək edə bilər. Bəzi hallarda, məsələn, icarə əmlakı (maşın və ya mebel kimi) birbaşa almaqdan daha ucuz ola bilər.

İşlər üçün riskləri azaltmağa kömək etmək üçün aktivlərə baxılmalıdır. Məsələn, istehsal maşınlarının saxlanması risklərindən, səmərəsizlikdən və iş vaxtının itirilməsindən qorumağa kömək edə bilər.

Patentləriniz və ya ticarət markalarınız kimi qeyri-maddi varlıqların qorunması, müəssisəni qanun pozuntularına qarşı qorumağa kömək edə bilər. Ticarət aktivlərinizi necə qorunulmasına nəzarət etməyin də rolu böyükdür.

Maddi aktivlər çox vaxt kiçik sahibkarlıq üçün vacib bir mənbədir. Bunlar, iş yerləri, əmlak və avadanlıqlar kimi uzun müddət ərzində istifadə olunan sabit (yəni fiziki) əməliyyat mənbələridir.

Əsas vəsaitlər balans hesabına yığılan kiçik müəssisələrin xalis hissəsinin əhəmiyyətli bir hissəsini təmsil edə bilər və bu səbəbdən də maliyyə vəziyyətinin təqdim edilməsində vacibdir. Bəzi əsas fondlar amortizasiya olunur - yəni yaşlandıqca dəyərlərini azaldırlar. Mühasibat uçotu baxımından amortizasiya,

müəssisələrə əsas vəsaitləri gözlənilən ömrü ərzində ödəməyə imkan verir ki, bu da ilkin aktiv xərclərini bərpa etməyə kömək edir və vergi qənaətinə səbəb ola bilər.

Əsas vəsaitlərin tam həyat dövrü ərzində səmərəli idarə olunması həyati əhəmiyyət daşıyır, çünki səhvlər müəssisənin düzgün qiymətləndirilməməsinə və ya vergi hesabatlarının səhv olmasına səbəb ola bilər.

Aktivlərinizdən maksimum dərəcədə istifadə etmək üçün onları dəqiq yazmalı və qiymətləndirməsi vacibdir.

Şirkətinizin balansında dəqiq aktiv qeydlərini aparmaqla bunları etmək mümkündür:

- işinizin gəlirliliyini və maliyyə vəziyyətini göstərmək,
- dəqiq mənfəət və zərər hesabatı yaratmaq,
- işinizə yaxşı niyyət və müsbət münasibətləri artırmaq,
- səhmdarları təmin etmək və investorları cəlb etmək.

Empirik modellər arasındakı qiymətləndirmə fərqlərinin iqtisadi əhəmiyyətini təhlil edə bilmək üçün iki mərhələli bir prosedur tələb olunur. Bununla bağlı qeyd edək ki, "empirik model" ifadəsini iki komponentə ayrılan üst səviyyəli kateqoriya kimi istifadə edilir: amillər və spesifik statistik metodlar (məsələn, adi ən kiçik kvadratların reqressiyası).

İlk addımda iqtisadi əhəmiyyətə dair (nəzəri) qiymətləndirmə meyarı hazırlanmalıdır. İkinci mərhələdə şirkət qiymətlərini / gəlirlərini hesablamaq üçün amillər / xüsusi statistik metodlar seçilməli və beləliklə qiymətləndirmə meyarının tətbiqi üçün məlumat bazası yaradılmalıdır.

Müəssisənin idarədilməsində aktivləri aşağıdakı maliyyə hesabat maddəsi üzrə bölünürlər:

Cədvəl 2: Uzunmüddətli Aktivlər

Maliyyə hesabatının bölməsi	Maliyyə hesabatının maddəsi	Adı
1	10	Qeyri-maddi aktivlər
	11	Torpaq, tikili və avadanlıqlar
	12	İnvestisiya mülkiyyəti
	13	Bioloji aktivlər
	14	Təbii sərvətlər
	15	İştirak payı metodu ilə uçota alınmış investisiyalar
	16	Təxirə salınmış vergi aktivləri
	17	Uzunmüddətli debitor borcları
	18	Sair uzunmüddətli maliyyə aktivləri
	19	sair uzunmüddətli aktivlər

Mənbə: Yeni hesablər planı əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Cədvəl 3: Qısamüddətli Aktivlər

Maliyyə hesabatının bölməsi	Maliyyə hesabatının maddəsi	Adı
2	20	Ehtiyatlar
	21	Qısamüddətli debitor borcları
	22	Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri
	23	Sair qısamüddətli maliyyə aktivləri
	24	Sair qısamüddətli aktivlər

Mənbə: Yeni hesablər planı əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Şirkətin aktivləri maliyyə idarəetməsinin ən vacib kateqoriyalarından biridir. İdarəetmə obyektini kimi aktivlərin əsas xüsusiyyətləri mövcuddur. Aktivlər, təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində istifadə olunan müxtəlif formalarda müəssisənin iqtisadi ehtiyatlarını təmsil edir. Bunlar bu fəaliyyətin həyata keçirilməsinin konkret məqsədləri üçün müəssisənin iqtisadi inkişaf

strategiyasına uyğun olaraq və məcmu əmlak dəyərləri şəklində iqtisadi potensialının əsasını xarakterizə edir.

Aktivlərin iqtisadi resurslar kimi mahiyyəti iqtisadi münasibətlər sahəsində, daha dəqiq desək - müəssisənin iqtisadi sferasında özünü göstərir. Buna görə, iqtisadi xüsusiyyətlərin daşıyıcısı kimi çıxış edən aktivlər hər hansı bir iqtisadi qurumun iqtisadi idarəetmə obyektidir.

Aktivlər, müəssisənin onlara qoyulmuş kapitaldan formalaşan əmlak dəyərləridir. Yeni və ya inkişaf etməkdə olan bir işə qoyulan kapital, müəssisənin aktivləri şəklində reallaşır. Kapital və aktiv kateqoriyaları arasında sıx bir əlaqə mövcuddur: aktivlər kapital səviyyəsinin düzəldilməsi obyektidir, kapital isə aktivlərə investisiya qoymaq üçün nəzərdə tutulmuş iqtisadi bir qaynaq kimi qəbul edilə bilər. Yalnız aktivlərə investisiya qoymaqla kapital, yığılmış dəyər kimi iqtisadi prosesə cəlb olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, müəssisə aktivlərinin formalaşmasına yönəldilmiş kapital yalnız pul (vasitəçilik) ilə deyil, həm də real (birbaşa) formada, məsələn, xüsusi kapital məhsulları şəklində sərmayə edilə bilər. İkinci halda, aktivlər və kapital, müəyyən bir təbii maddi formada eyni olmaqla, yenə də fərqli bir iqtisadi təbiətə sahibdirlər: kapital iqtisadi prosesdə iştirak edən dəyərlərin keçmişdə yığılmasının məhsuludur və aktivlər gələcək iqtisadi fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş formalaşmış iqtisadi mənbəyidir. Kapital qoyuluşunun pul formasına gəldikdə, bu, müəyyən növ müəssisə aktivlərinin əldə edilməsi prosesinə vasitəçilik edir.

Aktivlər dəyəri olan bir müəssisənin əmlak dəyərlərini təmsil edir. Aktivlərin bu xüsusiyyəti, ilk növbədə mühasibat ədəbiyyatında çoxsaylı təriflərdə yer alır. Aktiv dəyəri konsepsiyası, ilk növbədə, müəssisə üçün iqtisadi mənbə kimi dəyərlərinə əsaslanır. Aktiv dəyərinin səviyyəsi istehsal amillərinin yaradılması üçün xərclərinin cəmi, istifadə müddəti, iqtisadi istifadə məqsədlərinə uyğunluğu, əmək vasitələri və obyektləri üçün bazar şərtləri və s. ilə müəyyən edilir. Müvafiq

olaraq, aktiv dəyərinin səviyyəsini və təqdim etmə formasını təyin etmək üsulları çox müxtəlifdir.

Aktivlər yalnız müəssisə tərəfindən tam nəzarətdə olan iqtisadi mənbələrdir. Belə nəzarət, istifadə olunan iqtisadi mənbələrə sahiblik hüququ və ya qanunla müəyyən edilmiş hallarda müvafiq növlərinə (məsələn, maliyyə icarəsi əsasında istifadəyə cəlb olunan əmlak dəyərlərinə) sahiblik hüququ kimi başa düşülür. Bir müəssisənin istifadə etdiyi, lakin onun nəzarəti altında olmayan iqtisadi mənbələr varlıq deyildir. Bu, ilk növbədə, istifadə olunan əmək ehtiyatlarına, habelə müəssisə tərəfindən icarəyə götürülən (əməliyyat icarəsi şərtlərinə əsasən) və ya əvəzsiz olaraq müvəqqəti istifadə üçün verilən əmlak dəyərlərinə aiddir.

Aktivlər - bir müəssisənin iqtisadi fəaliyyətində istifadə olunan iqtisadi qaynaq olaraq, müəyyən məhsuldarlıq ilə xarakterizə olunur. Onlara xas olan bu ən vacib xüsusiyyətin daşıyıcısı həm müəssisənin formalaşdırdığı əməliyyat fondlarının məcmu kompleksidir, həm də onların əmək vasitəsi ilə təmsil olunan ayrı-ayrı növləridir.

Aktivlər gəlir gətirən iqtisadi bir qaynaqdır. Aktivlər bu gəliri ilk növbədə məhsuldarlıqla iqtisadi mənbələr kimi əldə edirlər. Ən vacib xüsusiyyət, aktivlərin gəlir əldə etmək potensialının avtomatik olaraq reallaşmaması, ancaq onların səmərəli istifadəsi şəraitində təmin edilməsidir. Belə şərtlərin formalaşması aktiv idarə edilməsinin vacib vəzifələrindən birini əvvəlcədən müəyyənləşdirir.

Müəssisənin iqtisadi fəaliyyətdə istifadə olunan və daimi dövriyyədə olan aktivləri. Müəssisənin istifadə etdiyi aktivlər, ilk növbədə, həqiqi formalarında dəyişdirilir - dövriyyə prosesində olan bəzi aktiv növləri digər növlərinə (məsələn, xammal ehtiyatları - hazır məhsul ehtiyatlarına; səhmlərə) keçir. hazır məhsullar - debitor borclarına və ya pul vəsaitlərinə və s.).

Bir müəssisənin iqtisadi fəaliyyətində aktivlərin istifadəsi zaman faktoru ilə sıx bağlıdır. Bu, ilk növbədə, aktivlərin pul ifadəsində ifadə olunan dəyər xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Zamanın pul dəyəri konsepsiyasına görə, fərqli dövrlərdə eyni

miqdarda pul fərqli bir dəyərə sahibdir. Buna görə, hazırda aktivin dəyəri gələcək hər hansı bir dövrə nisbətən daha yüksəkdir və bu, istifadəsi zamanı nəzərə alınmalıdır. İnflyasiya komponentini də nəzərə almaq lazımdır. Nəhayət, zaman faktoru, menecerlərin vaxt seçimi ilə əlaqəli konkret istifadə sahəsində mümkün alternativ idarəetmə qərarları sistemini təşkil edir. Əməliyyat prosesində zaman üstünlüyü istehsal hədəflərinin vaxtında reallaşdırılması imkanlarının seçilməsinin alternativini müəyyənləşdirir (fərqli maliyyə növü ilə müəyyən məhsul növlərinin istehsalı üçün aktivlərdən istifadə).

Aktivlərin idarə edilməsi risk faktoru ilə sıx bağlıdır. Risk, bir müəssisənin istehsalat fəaliyyətində istifadəsinin bütün formalarının ən vacib xüsusiyyətidir. Aktivlər gəlir gətirən iqtisadi mənbələrin xüsusiyyətləri ilə ayrılmaz əlaqədə risk faktorunun daşıyıcısı kimi çıxış edirlər. Aktivlərin istifadəsi riskinin səviyyəsi gözlənilən gəlirlilik səviyyəsindən birbaşa asılıdır və müxtəlif ticarət əməliyyatlarının aparılması prosesində vahid miqyaslı "gəlirlilik - risk" təşkil edir. Bu miqyasda, aktivlərin gözlənilən gəlirlilik səviyyəsinin spesifik parametrlərinə uyğun olaraq, sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif formalarında və növlərində risk səviyyəsinin orta bazar kəmiyyət parametrləri əks olunur. Əməliyyat və ya investisiya prosesində gəlir əldə etmək üçün varlıqlardan istifadə edərkən sahibkar daima şüurlu şəkildə riskə getməlidir, ölçüsünü müstəqil olaraq təyin edir. Risk faktoru, aktivlərin istifadəsinin vacib bir obyektiv atributudur və onların idarə edilməsi prosesində nəzərə alınmalıdır.

Aktivlərin tərkibində əmələ gələn əmlak dəyərləri likvidlik faktoru ilə əlaqələndirilir. Aktivlərin likvidliyi, onların real bazar dəyəri ilə pul şəklinə tez çevrilmə qabiliyyəti kimi başa düşülür. Aktivlərin bu xüsusiyyəti, formalaşmış formalarda istifadəsi üçün əlverişsiz iqtisadi və digər şərtlər yarandıqda onların sürətli yenidən qurulması imkanını təmin edir. Funksional məqsədlərinin çox yönlülüyündən, əməliyyat və ya investisiya prosesindəki dövriyyənin sürətindən, müvafiq növ və bazar segmentlərinin inkişaf səviyyəsindən və digər şərtlərdən asılı

olaraq müxtəlif növ aktivlər müxtəlif dərəcədə likvidliyə malikdirlər. Buna baxmayaraq, likvidlik bütün növ aktivlər üçün vacib bir obyektiv xüsusiyyətdir ("mütləq likvidlik" ilə xarakterizə olunan pul aktivləri istisna olmaqla).

Bir müəssisənin aktivləri, təyin olunduğu dəyəri, məhsuldarlığı və gəlir əldə etmək qabiliyyəti ilə xarakterizə olunan, onlara qoyulmuş kapitaldan formalaşan, onun nəzarəti altında olan, iqtisadi dövriyyəsi zaman amilləri ilə əlaqəli iqtisadi mənbələrdir, risk və likvidlik.

Bir müəssisənin istifadə etdiyi bir çox növ var. İqtisadi nəzəriyyədə və ticarət praktikasında fərdi növlərini xarakterizə edən yüzdən çox termin istifadə olunur. Bu baxımdan, müəssisə aktivlərinin formalaşması və istifadəsinin səmərəli və məqsədyönlü idarə olunmasını təmin etmək üçün ilk növbədə bu proseslə əlaqəli terminologiyayı sistemləşdirmək lazımdır.

2.2. İstehsal müəssisələri aktivlərinin qiymətləndirilməsində tətbiq olunan yanaşmalar

Yerli bir istehsalçının sahibi şirkəti gələcəkdə satmağı ümid edir, lakin dəyərindən əmin deyil və şirkəti qiymətləndirmədən əvvəl potensial alıcıları axtarmaqdan çəkinir. Şirkət sabit gəlirlərə malikdir və cüzi bir mənfəət əldə edir, lakin sahibi istehsalçı şirkətin potensial alıcısının xeyli sayda dövriyyə vəsaitini, istehsal avadanlıqlarını və daşınmaz əmlakı şirkətin balansında hesab edib etməyəcəyini düşünür.

Bu istehsal şirkətinin aktiv intensivliyi ilə bir iş qiymətləndiricisi ümumiyyətlə istehsal şirkətini qiymətləndirmə edir. Bu vəziyyətdə, ən uyğun yanaşma, aktivlərin və öhdəliklərin dəyərini tarixi dəyərindən ədalətli bazar dəyərinə qədər yenidən göstərən aktiv yanaşması ola bilər. Əlbəttə ki, müəyyən bir qiymətləndirmədə hansı yanaşmanın ən yaxşı olacağı hər bir vəziyyətin həqiqətlərindən və şərtlərindən asılı olacaqdır.

Ticarət qiymətləndiriciləri müəssisələri qiymətləndirmək üçün üç əsas yanaşmadan istifadə edirlər: Gəlir, bazar və varlıq yanaşmaları. Gəlir yanaşması gözlənilən gələcək pul axınlarını hazırkı dəyərə çevirir, Bazar yanaşması isə dəyər göstəricilərini inkişaf etdirmək üçün müəssisələrin həqiqi satışlarını və ya həqiqi bazar qiymətlərini istifadə edir.

Bir iş qiymətləndirməsində hər üç yanaşmanın da nəzərdən keçirilməsinə ehtiyac vardır. Müəssisələrdə ən çox aktiv yanaşmasının nəzəriyyəsi və tətbiqi üzərində dayanılır və aktiv yanaşmasından istifadə edərək əvvəllər təsvir olunan istehsal şirkətinə qiymət verilməsi nümunəsi təqdim olunur.

Ümumiyyətlə “Maliyyət yanaşması” olaraq da adlandırılan aktiv yanaşmasında, müəssisə qiymətləndiriciləri, kapital dəyərini tarixi dəyərdən ədalətli bazar dəyərinə qədər aktiv və öhdəliklərin dəyərini yenidən təyin edərək qiymətləndirirlər. “Ədalətli bazar dəyəri” termini, əmlakın istəkli alıcı ilə istəyən satıcı arasında əl dəyişdirəcəyi, əvvəlki alış məcburiyyətində olmadığı və ikincisi satma məcburiyyətində olmadığı zaman, hər iki tərəfin qiyməti olaraq təyin olunur (Həsənlı Q.H., 2009: s.86-90).

Aktiv yanaşması bir şirkətin xalis balans dəyərini ədalətli bazar dəyərinə uyğunlaşdırır (McGraw H., 2008). Bir şirkətin balans dəyəri, yığılmış köhnəlmə çıxılmaqla şirkətin bütün varlıqlarının tarixi dəyəridir. Xalis balans dəyəri, qeyd olunan öhdəliklər çıxılmaqla şirkətin aktivlərinin balans dəyəridir. Şirkətin ədalətli bazar dəyəri, ehtimal olunur ki, şirkətin xalis balans dəyərindən yüksək və ya aşağı olacaqdır.

Aktiv yanaşması altında üç metod mövcuddur (Gary G.R., 2002):

- düzəldilmiş kitab dəyəri metodu,
- ləğvetmə dəyəri metodu,
- metod yaratma dəyəri.

Düzəliş edilmiş kitab dəyəri metodu, istehsal şirkəti kimi varlıq sıx bir işin qiymətləndirilməsində ilk növbədə istifadə olunur. Düzəliş edilmiş kitab dəyəri

metodu ilə bir şirkət qiymətləndirərkən, qiymətləndirmə tarixi etibarilə balans dəyəri bazası balansından başlayırıq. Bundan sonra, qeydə alınmayan aktivlər və öhdəliklərin ədalətli bazar dəyəri ilə yenidən yazılır. Aktivlər və öhdəliklər ədalətli bazar dəyərində uyğunlaşdırıldıqdan sonra şirkətin xalis aktiv dəyərində çatmaq üçün aktivlərdən öhdəlikləri çıxardırıq.

Aktiv yanaşmasına əsasən ləğv etmə dəyəri metodu, müəssisənin həqiqi bir ləğvi nəzərdə tutulduqda və ya əmlakın ən yüksək və ən yaxşı istifadəsi ləğv edildikdə istifadə edilə bilər. Ləğv etmə dəyəri, fəaliyyətə xitam verildiyi və aktivlər ayrı-ayrılıqda satıldığı təqdirdə reallaşacaq xalis məbləğ olaraq təyin olunur. Ləğv etmə dəyəri, təxmini ləğv etmə xərcləri çıxılmaqla, öhdəliklər çıxılmaqla, aktivlərin ədalətli bazar dəyəri kimi hesablanır. Ləğv etmə xərclərinə komissiyalar, inzibati xərclər, hüquqi və mühasibat xərcləri və ləğv nəticəsində aktivlərin silinməsi vergiləri daxil ola bilər. Qiymətləndirici ehtimal ki, sahibinin dərhal ləğv etməyi planlaşdırmadığı üçün əvvəllər təsvir olunan istehsal şirkətinə dəyər vermək üçün ləğv etmə dəyəri metodundan istifadə olunmayacaqdır.

Metod yaratma maliyyəti ayarlanmış kitab dəyəri metoduna bənzəyir, lakin xalis maddi aktivlərin qiymətləndirilməsinə əlavə olaraq qiymətləndirici müştəri siyahıları kimi qeyri-maddi aktivlərə də dəyər verir. Bu metod qiymətləndiricidən qiymətləndirilən müəssisəni yenidən yaratmağın nə qədər başa gələcəyini təxmin etməsini tələb edir. Buraya, müəssisənin qeyri-maddi aktivlərini yenidən yaratmaq üçün lazım olan vaxtı, səyi və pul töhfəsini qiymətləndirməyə çalışmaq daxildir.

Ticarət qiymətləndiriciləri, mənfəət gətirməyən təşkilatlar, istehsal şirkətləri və daşınmaz əmlak holdinq şirkətləri kimi aktivləri sıx istifadə edən müəssisələr üçün ümumi olaraq aktiv yanaşmasını istifadə edirlər. Əvvəllər müzakirə edilən istehsal şirkəti kimi varlıq sıxlığı olan müəssisələr üçün maddi varlıqların dəyəri bütün dəyər olmasa da ən çox izah edəcək, qudvil kimi qeyri-maddi aktivlərin dəyəri isə çox güman ki, əhəmiyyətli bir amil olmayacaqdır. Ümumi dəyəri müəyyənləşdirmək. Maddi aktivlər pul vəsaitləri, debitor borcları, ehtiyatlar, əsas vəsaitlər kimi fiziki

varlıqlardır. Qeyri-maddi aktivlər, hüquq və imtiyazlar verən və sahibi üçün dəyəri olan franchise, ticarət nişanları, patentlər, müəllif hüquqları və s. Kimi qeyri-fiziki varlıqlardır, qudvil isə ad, nüfuz, müştəri sadıqlıyı, yerləşdiyi yer və ya məhsullar nəticəsində yaranır.

Əksinə, iş qiymətləndiriciləri ümumiyyətlə xidmət tipli müəssisələr və ya az aktivi olan şirkətlər üçün aktiv yanaşmasını istifadə etmirlər, çünki bu cür müəssisələrin dəyərinin çox hissəsi qeyri-maddi aktivlərinin dəyərindən qaynaqlanır. Həmçinin, aktiv yanaşması ümumiyyətlə əhəmiyyətli qeyri-maddi aktivləri olan əməliyyat şirkətlərinə dəyər vermək üçün daha az uyğun hesab edilir. Əməliyyat şirkətinin dəyəri ümumiyyətlə mənfəət və pul axını yaratmaq qabiliyyətinə əsaslanır və ən yaxşı bəli və ya bazar yanaşmaları ilə qiymətləndirilir. Aktiv yanaşması, azlıq sahibinin aktivlərin satışına nəzarət etmədiyi üçün azlıqların mənafeələrini qiymətləndirmək üçün də istifadə olunmayacaqdır (Gary G.R., 2002).

Aktiv yanaşması kontekstində hər bir aktiv və öhdəliyi balans balans dəyərindən ədalətli bazar dəyərinə uyğunlaşdırırıq. Aşağıda, aktiv və öhdəliklərə dair nümunələri vardır və müəssisə qiymətləndiricilərinin onları aktiv yanaşması çərçivəsində adətən necə qiymətləndirildiyini ək etdirir:

- Nağd pul vəsaitləri adətən mühasibat dəyərindən düzəliş tələb etmir. Mövcud balans hesablama tarixindən fərqli bir tarixə aiddirsə, qiymətləndirici, pul balansını təsdiqləmək üçün qiymətləndirmə tarixindən etibarən bankdan çıxarış istəyə bilər.

- Alacaq borclar toplana bilmək üçün nəzərdən keçirilməlidir. Bir şirkətin şübhəli hesablar üçün ehtiyatı məqbul olmalıdır və qiymətləndirici potensial düzəlişlər etmək üçün bir şirkətin debitor borcunun qocalma hesabatını nəzərdən keçirmək istəyə bilər.

- İnterləşdirmə ədalətli bazar dəyərinə uyğunlaşdırılmalıdır ki, bu da adətən maya və ya bazanın ən aşağı səviyyəsində olacaqdır. Bu o deməkdir ki, satış üçün saxlanılan dövrdə inventar qiymət artımları nəzərə alınmır, lakin qiymət enmələri tanınır. Müştəri bu məbləğin ədalətli bazar dəyərinə yaxın olduğunu düşünürsə,

qiymətləndirici inventarları balans dəyəri ilə qəbul edə bilər, lakin qiymətləndirici inventarın balans dəyərinə daxil olmuş köhnəlmiş inventarın olub olmadığını araşdırmaq və bu məbləği çıxarmaq istəyəcəkdir (James R.H., John W., 2006).

- Səhmdarlara verilən kredit balansda ola bilər, çünki şirkət öz səhmdarlarına borc pul vermiş ola bilər. Səhmdarların krediti geri ödəmək niyyəti yoxdursa və şirkətin kreditə yığmaq niyyəti yoxdursa, aktivin ədalətli bazar dəyəri sıfır olardı.

- Torpaqlar və binalar ədalətli bazar dəyəri ilə qiymətləndirilməlidir. Daşınmaz əmlak qiymətləndiricisi ümumiyyətlə torpağın və ya binaların ədalətli bazar dəyərini təyin etmək vəzifəsini yerinə yetirir.

- Maşın və avadanlıqlar ədalətli bazar dəyəri ilə qiymətləndirilməlidir. Bu maşın və avadanlıq qiymətləndiricisi tərəfindən edilə bilər və ya dəyər şirkətin amortizasiya cədvəlindən istifadə edərək qiymətləndirici tərəfindən qiymətləndirilə bilər. Məbləğlər əhəmiyyətsiz olmadıqca, kitab dəyərlərindən ədalətli bazar dəyəri üçün etibarlı şəxs kimi istifadə etmək məsləhət olunmur.

- Müəyyən edilmiş qeyri-maddi aktivlər əksər hallarda təşkilat xərclərindən və ya satınalma ilə əlaqəli qeyri-maddi aktivlərdən yaranır. Xidmətlər üçün kapitallaşdırılmış tarixi xərclərin ümumiyyətlə dəyəri yoxdur və silinir, tarixi ödənişləri əks etdirən qeyri-maddi aktivlərin yenidən nəzərdən keçirilməsinə və yenidən qiymətləndirilməsinə ehtiyac ola bilər.

- Ödənilməli qeydlər, notdakı faiz dərəcəsi bazar faiz dərəcəsi hesab edilmədikdə düzəldilə bilər.

- Adətən maya dəyəri balansında qeydə alınmayan qeydiyyatda alınmamış aktivlər və ya şərti öhdəliklər dəyər əsaslı balansda tanınmalıdır və şirkətin dəyəri üzərində əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər. Qeyd edilməmiş aktivlərin əksəriyyəti qeyri-maddi olmasına baxmayaraq, ödənilməli olan məhkəmə iddiası və silinmiş, lakin hələ də işdə istifadə olunan aktivlər daxil olmaqla, qeyd olunmamış aktivlərin digər növləri də ola bilər. Şərti öhdəliklər potensial ətraf mühit borclarını,

məhkəmə prosesini gözləməyi və ya bir şirkətə qarşı gəlir və əmlak vergisi iddialarını əhatə edə bilər.

Aşağıda bir müəssisənin 31 dekabr 2020-ci il tarixli balans hesabatı təqdim olunmuşdur ki, bu da nümunəmiz üçün qiymətləndirmə tariximiz olacaqdır:

Şəkil 1: Balans hesabatı nümunəsi.
ABC şirkəti, 31.12.2020 tarixindən etibarən

AKTİVLƏR	
Nağd pul	₼100,000
Alınacaq Hesablar	₼800,000
İventarlaşdırma	₼1,500,000
Cari aktivlər	<u>₼2,400,000</u>
Avadanlıq	₼1,000,000
Torpaq və bina	₼2,500,000
Yığılmış Amortizasiya	<u>(₼1,300,000)</u>
Cəmi Sabit Aktivlər	₼2,200,000
Səhmdar Qeydləri Alınacaqlar	₼700,000
Cəmi aktivlər	<u><u>₼5,300,000</u></u>
ÖHDƏLİKLƏR	
Ödənilməli hesablar	₼600,000
İpoteka ödənişi	<u>₼1,200,000</u>
Cəmi borclar	₼1,800,000
Ümumi kapital	₼3,500,000
Cəmi borclar və kapital	<u><u>₼5,300,000</u></u>

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllif tərəfdən hesablanıb.

Yuxarıda göstəriləyi kimi, Şirkət qiymətləndirmə tarixində 2.400.000 AZN məbləğində pul, debitor borcu və inventar və 2.200.000 AZN xalis əsas vəsaitdən ibarət cari aktivlərə malikdir. 31 dekabr 2020-ci il tarixinədəkbu müəssisənin son beş ildə bir səhmdara ümumilikdə 700.000 AZN borc verdiyini görə bilərik.

ABC Şirkətinin borcları, 600.000 AZN borc borcundan və 31.12.2020-ci il tarixinə qalığı 1.200.000 AZN olan bazar faizli ipotekadan ibarətdir. Bu, qiymətləndirmə tarixindəki kapitalın balans dəyəri 3.500.000 AZN bərabərdir.

Aktiv yanaşmasını tətbiq etmək üçün şirkətin aktiv və öhdəliklərinin balans dəyərini ədalətli bazar dəyərinə uyğunlaşdırırıq.

Əvvəlcə ABC şirkətinin cari aktivlərini araşdıraraq başladıq. Nağd pul qalığının ABC şirkətinin 31 dekabr 2020-ci il tarixli bank hesabatına bərabər olduğunu və şirkətin bütün debitor borclarının şirkətin yaşlanma hesabatına əsaslanaraq toplanacağını gözlədiyini təyin etdik. Bu səbəbdən, şirkətin pul və ya debitor borclarının balans dəyərində heç bir düzəliş etmirik.

ABC şirkətinin rəhbərliyi ilə müzakirələrdən sonra şirkətin 300.000 AZN dəyərində köhnəlmiş bir ehtiyata sahib olduğunu təyin etdik. Bu səbəbdən şirkətin inventar dəyəri 300.000 AZN azalır.

ABC Şirkətinin 31 dekabr 2020-ci il tarixli balansında avadanlıqları, eləcə də torpaqları və binaları var. Bu əsas vəsaitlər tarixi dəyəri ilə uçota alınmış və ədalətli bazar dəyərində uyğunlaşdırılmalıdır. Əksər müəssisə qiymətləndiriciləri əsas fondları qiymətləndirmək üçün təlim keçməmiş və akkreditə edilmədiyi üçün, maşın və avadanlıq qiymətləndiricisi, habelə daşınmaz əmlak qiymətləndiricisi əsas fondları qiymətləndirmək üçün saxlanılmışdır. Maşın və avadanlıq qiymətləndiricisi şirkətin avadanlıqlarını 700.000 AZN dəyərində qiymətləndirir, daşınmaz əmlak qiymətləndiricisi isə ABC şirkətinin ərazisi və binaları üçün 3.500.000 AZN ədalətli bazar dəyərini təyin edir. Müvafiq qiymətləndiricilərdən alınan dəyərlərdən istifadə edərək yığılmış amortizasiyanı aradan qaldırırıq və ABC Şirkətinin avadanlıqlarını və torpaqlarını və binalarını ədalətli bazar dəyərlərinə uyğunlaşdırırıq.

Şirkət balansındakı son varlıq, bir səhmdara 700.000 AZN məbləğində borc idi. Şirkət krediti yığmaq niyyətində olmadığından və səhmdarın qalığı ödəmək niyyəti olmadığından, səhmdarın alacağı borcun Şirkət üçün heç bir dəyəri olmadığı qənaətinə gəlirik və ədalətli bazar dəyərini sıfıra endiririk.

ABC şirkətinin aktivlərini araşdırdıqdan sonra, şirkətin borclarına düzəlişlər etməyi də düşünməliyik. Şirkətin borclarının ədalətli bazar dəyəri ilə göstərildiyini və ipoteka faizinin bazar nisbətində olduğunu təyin edirik. Bu səbəbdən ABC

Şirkətinin borclarının balans dəyəri ilə bağlı hər hansı bir düzəliş etməyimizə ehtiyac yoxdur.

Nəhayət, ABC şirkətinin qeyd olunmamış aktiv və ya öhdəliklərinin olub-olmaması ilə maraqlanırıq. Şirkət rəhbərliyi ilə müzakirələrdən sonra ABC şirkətinin qeydiyyatda alınmamış aktiv və öhdəliklərinin olmadığını və balansda əlavə düzəlişlər etmək lazım olmadığını müəyyənləşdiririk.

Yuxarıda göstərilən təhlillərimizə əsasən, şirkətin balans dəyəri ilə göstərilən aktiv və öhdəliklərini aşağıda göstəriləyi kimi müvafiq ədalətli bazar dəyərlərinə uyğunlaşdırırıq:

**Şəkil 2: Şirkətin balans dəyəri ilə göstərilən aktiv və öhdəliklərini müvafiq ədalətli bazar dəyərlərinə, kitab dəyərinə, tənzimləmə uyğunlaşdırılması
ABC şirkəti, 31.12.2020 tarixindən etibarən**

	Kitab dəyəri	Tənzimləmə	Ədalətli bazar dəyəri
AKTİVLƏR			
Nağd pul	₼100,000		₼100,000
Alınacaq Hesablar	₼800,000		₼800,000
İventarlaşdırma	₼1,500,000	(₼300,000)	₼1,200,000
Cari aktivlər	₼2,400,000	(₼300,000)	₼2,100,000
Avadanlıq	₼1,000,000	(₼300,000)	₼700,000
Torpaq və bina	₼2,500,000	₼1,000,000	₼3,500,000
Yığılmış Amortizasiya	(₼1,300,000)	₼1,300,000	₼0
Cəmi Sabit Aktivlər	₼2,200,000	₼2,000,000	₼4,200,000
Səhmdar Qeydləri Alınacaqlar	₼700,000	(₼700,000)	₼0
Cəmi aktivlər	<u>₼5,300,000</u>	<u>₼1,000,000</u>	<u>₼6,300,000</u>
ÖHDƏLİKLƏR			
Ödənilməli hesablar	₼600,000		₼600,000
İpoteka ödənişi	₼1,200,000		₼1,200,000
Cəmi borclar	₼1,800,000	₼0	₼1,800,000
Xalis(Net) aktiv dəyəri	<u>₼3,500,000</u>	<u>₼1,000,000</u>	<u>₼4,500,000</u>

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllif tərəfdən hesablanıb.

Aktivlər və öhdəliklər ədalətli bazar dəyərinə uyğunlaşdırıldıqdan sonra ABC Company-nin xalis aktiv dəyəri 4,500,000 AZN-ə çatmaq üçün 6,300,000 AZN dəyərinəki aktivlərdən 1,800,000 AZN ödəyirik.

**Şəkil 3: Xalis aktiv dəyərin hesablanması.
ABC şirkəti, 31.12.2020 tarixindən etibarən**

	Ədalətli bazar dəyəri
Cəmi aktivlər	₭ 6,300,000
Öhdəliklər	₭ 1,800,000
Xalis aktiv dəyəri	<u>₭ 4,500,000</u>

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllif tərəfdən hesablanıb.

Artıq şirkətinin 4.500.000 AZN dəyərində qiymətləndirildiyi biliyi ilə silahlanan sahib, bu məlumatları potensial alıcıları axtarmaq və işi satmağın fərqli variantlarını daha inamla ölçmək üçün istifadə edə bilər.

2.3 Müasir şəraitdə istehsal müəssisələrinin aktivlərinin qiymətləndirilməsində ilkin dəyər modelinin və yenidənqiymətləndirmə modelinin tətbiqi vəziyyəti

Yenidən qiymətləndirmə modelinə əsasən, aktiv, yığılmış amortizasiyalar və qiymətdən düşmə zərərləri çıxılmaqla ədalətli dəyəri (yəni yenidən qiymətləndirilmiş dəyər) ilə uçota alınır. Yenidən qiymətləndirmə balans dəyərinin hesabat dövrünün sonundakı ədalətli dəyərdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənməməsini təmin etmək üçün kifayət qədər qanunauyğunluqla aparılmalıdır. Müstəqil qiymətləndiricilərin prosesə cəlb olunmasını tələb etmir, lakin bu cür məlumatlar açıqlanmalıdır. Müəssisə maya dəyərindən yenidən qiymətləndirmə modelinə keçdikdə, bu dəyişikliyin mühasibat siyasətində retrospektiv olaraq tətbiq edilməsinə ehtiyac qalmır.

Eyni ölçü modeli bütün torpaqlar, tikililər, avadanlıqlar və ya qeyri-maddi aktivlər sinfinə tətbiq edilməlidir. Bir aktiv yenidən qiymətləndirilsə, müxtəlif tarixlərdə müəyyən edilmiş ədalətli dəyərlərin qarışığından qaçmaq üçün həmin

aktivin aid olduğu bütün sinif yenidən qiymətləndirilməlidir. Bir sinif, müəssisənin fəaliyyətində oxşar xarakterli və istifadə olunan aktivlər qrupudur.

Torpaq tarixi dəyəri və ya alış qiyməti ilə tanınır, beləliklə torpağın istifadəyə verilməsi üçün xərclənən hər hansı digər əlaqəli ilkin xərcləri daxil edilə bilər. Torpaq, bir işin həyata keçirdiyi ərazi kimi müəyyən edilir. Buraya bir şirkətin mərkəzi ofisi, xaricdəki saxlama yeri və ya şirkətin park yeri daxil ola bilər. Torpaq, tarixi dəyəri və ya torpağın istifadəyə verilməsi üçün xərclənən bütün digər ilkin xərclər ilə birlikdə torpağın alınması üçün ödənilmiş xərclə tanınır. Torpaq əsas vəsait növüdür, lakin əsas fondların əksəriyyətindən fərqli olaraq amortizasiya olunmur.

Bina ticari məqsədlər üçün istifadə olunan bir varlıqdır və ofis binalarını, anbarları və ya pərakəndə satış müəssisələrini (yəni marketlər, mağazaları, ticarət mərkəzləri və s.) əhatə edir. Bir binanın dəyəri orijinal alış qiyməti və ya tarixi dəyəri və istifadəyə verilməsi üçün xərclənən digər hər hansı digər ilkin xərcləri əhatə edir. Torpaq sahəsinə bənzər binalar eyni zamanda bir müəssisə üçün mənfəət əldə etmək üçün davamlı və uzunmüddətli istifadə üçün alınan əsas vəsait növüdür. Torpaqdan fərqli olaraq, binalar mənfəət və zərər hesabatına xərclənən və gəliri azaldan aktivin dəyərinin periyodik olaraq azalmasına və ya amortizasiyasına məruz qalır. Bundan əlavə, mənfəət və zərər hesabatına xərclənən və bir hesabat dövrünün gəlirlərini azaldan əhəmiyyətli təmir xərcləri çəkə bilər.

İlkin dəyər modeli aktivin ilkin tanınmasından sonra, aktivin gələcək dövrlər üçün yığılmış amortizasiyalar və qiymətdən düşmə zərərlərini çıxılmaqla sonra ilkin dəyəri ilə əks olunması tələb edilir.

Nümunə olaraq, müəssisədə 4.000.000 AZN aktiv əldə edilmişdir. İllik amortizasiya ayırmaları bu aktiv üzrə 700.000 AZN təşkil edir.

Aktiv uçot qeydində aşağıdakı formada əks olunacaq:

Cədvəl 4: Aktiv uçotunun 3 il üzrə hesablanması nümunəsi.

	<i>1-ci il</i>	<i>2-ci il</i>	<i>23-cü il</i>
İlkin dəyər	4.000.000	4.000.000	4.000.000
Yığılmış amortizasiya	(700.000)	(1.400.000)	(2.100.000)
Balans dəyəri	3.300.000	2.600.000	1.900.000

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllif tərəfdən hesablanıb.

Yenidən qiymətləndirmə nəticəsində aktivin balans dəyərindəki artımın təsiri digər məcmu gəlirə (OCI) daxil edilir, lakin azalma və dəyərdən düşmə itkiləri mənfəət və zərər hesabatına təsir göstərir. Bununla birlikdə, artım əvvəlki azalma və dəyər itkisi itkisi dərəcəsinə uyğun olaraq mənfəət və zərər hesabatına daxil ediləcək və buna bənzər azalmalar əvvəlki yığılmış artımlar səviyyəsində məcmu gəlirliyə daxil edilir. Nəticədə yenidən qiymətləndirmə mənfəəti balansı yenidən qiymətləndirmə mənfəəti başlığı altında kapitalın ayrı bir hissəsi kimi toplanır.

Yenidən qiymətləndirmə artıqlığı yenidən qiymətləndirmə səbəbindən və ya əlaqədar aktivin tanınması dayandırıldıqda daha yüksək olan amortizasiya xərcləri ilə birlikdə bölüşdürülməmiş mənfəətə köçürülə bilər. Bu köçürmələr tələb olunmur, lakin həyata keçirilməlidir, əks təqdirdə yenidən qiymətləndirmə mənfəəti qalıqları əlaqədar aktivlər çoxdan geridə qalsa da, müddətsiz irəliləyəcəkdir.

Qeyri-maddi aktivlər üçün yenidən qiymətləndirmə modeli əvvəllər aktiv kimi tanınmayan qeyri-maddi aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsinə və ya qeyri-maddi aktivlərin maya dəyəri xaricində ilkin tanınmasına imkan vermir.

Bununla birlikdə, yenidən qiymətləndirmə modelinin dövlət qrantı yolu ilə alınan və nominal məbləğdə tanınan qeyri-maddi aktivlərə tətbiq edilməsinə imkan verir. Bu tip qeyri-maddi aktivlər (məsələn, balıqçılıq lisenziyaları, idxal kvotaları) aktiv bazar meyarına cavab verə bilər.

Qeyri-maddi aktivlər üçün aktiv bazar mövcuddur. Bundan əlavə, unikal qeyri-maddi aktivlər (məsələn, markalar) üçün aktiv bir bazar mövcud ola bilməyəcəyini və qeyri-maddi aktivlərin satışına dair müqavilələrin ayrı-ayrı alıcılar və satıcılar arasında müzakirə edildiyini və əməliyyatların nisbətən nadir olduğunu izah edir.

Yenidən qiymətləndirmə tarixində balans dəyəri ədalətli dəyərə bərabər olmalıdır. Bu iki yolla həyata keçirilə bilər:

- aktivin ümumi balans dəyərini və yığılmış amortizasiyanı tənzimləməklə;
- yığılmış amortizasiyanın aradan qaldırılması və aktivin ümumi balans dəyərini bərabər yenidən qiymətləndirilmiş məbləğə uyğunlaşdırılması yolu ilə.

Nümunə kimi, bir müəssisənin dəyəri 10 milyon AZN olan, 10 illik faydalı ömrü olan və 4 ildir istifadə olunan bir varlığı var. Bu səbəbdən yığılmış amortizasiya 4 milyon AZN (düz xətt metodu, qalıq dəyər yoxdur) və xalis balans dəyəri 6 milyon AZN-dir. Bu aktiv yenidən qiymətləndirilmiş məbləğdə uçota alınır və ədalətli dəyəri 8 milyon AZN olaraq qiymətləndirilir.

Yenidən qiymətləndirmədən əvvəl aktivlə bağlı qalıqlar aşağıdakı kimidir:

Cədvəl 5: Aktiv yenidən qiymətləndirilməsi.

	Debit	Kredit
Torpaq, tikili və avadanlıqların ümumi kitab dəyəri (ing. gross book value)	10 milyon AZN	
Torpaq, tikili və avadanlıqlara yığılmış amortizasiya (ing. accumulated depreciation)		4 milyon AZN

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllif tərəfdən hesablanıb.

Müəssisə yenidən qiymətləndirmə tarixində aşağıdakı qeydləri edir:

Cədvəl 6: Aktiv yenidən qiymətləndirilməsi. Yanaşma 1

	Debit	Kredit
Torpaq, tikili və avadanlıqların ümumi kitab dəyəri		2 milyon AZN
Torpaq, tikili və avadanlıqlara yığılmış amortizasiya	4 milyon AZN	
Yenidən qiymətləndirmə ehtiyatı (ing. Revaluation reserve)		2 milyon AZN

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllif tərəfdən hesablanıb.

Bu yanaşmaya əsasən yığılmış amortizasiya aradan qaldırılır və ümumi balans dəyəri ədalətli dəyərə bərabərdir. Nəticədə 2 milyon AZN dəyərində yenidən qiymətləndirmə qazancı digər ümumi gəlir də tanınır.

Cədvəl 7: Aktiv yenidən qiymətləndirilməsi.Yanaşma 2

	Debit	Kredit
Torpaq, tikili və avadanlıqların ümumi kitab dəyəri	3.3 milyon AZN	
Torpaq, tikili və avadanlıqlara yığılmış amortizasiya		1.3 milyon AZN
Yenidən qiymətləndirmə ehtiyatı (ing. Revaluation reserve)		2 milyon AZN

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllif tərəfdən hesablanıb.

Bu yanaşmaya əsasən, ümumi balans dəyəri yenidən qiymətləndirmə səbəbindən balans dəyərindəki nisbi artımla nisbətdə yuxarıya, yəni% 33 nisbətində düzəldilir.

Yenidən qiymətləndirmənin mütəmadi olaraq aparılmasının əsas səbəblərindən biri, aktivin ədalətli bazar dəyərinin müəyyənləşdirilməsidir. Bunun xaricində əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsinin səbəbləri aşağıdakılardır:

- Həqiqi və ədalətli dəyəri maraqlı tərəflərə göstərmək;
- Hər hansı bir birləşmə və satınalma həyata keçirmədən əvvəl həqiqi və ədalətli dəyərin müzakirəsi üçün;
- Bir təşkilatın işə qoyduğu kapitalın həqiqi mənfəəti;
- İstifadə müddəti bitdikdən sonra köhnə varlıqların dəyişdirilməsi üçün işdə lazımi vəsaitlərin təmin edilməsi. Bunları yeni aktivlərlə toparlanması üçün lazımdır.
- Aktivin satışı və icarə əməliyyatı aparmaq üçün ədalətli dəyərə gəlmək ;
- Bir aktivin və ya bir qrup aktivin satışı;
- Tənzimləmə uyğunluğu, zaman-zaman aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsini də məcbur edir.

Məhdud məsuliyyətli bir şirkət bu günə qədər aktivləri maya dəyərində saxlayır. 31 yanvar 2021-ci il tarixində, aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsinə qərar verdi. Aktivin əldə edilməsinin ilkin dəyəri 30.000 AZN, balans dəyəri isə tarixə görə 20.000 AZN-dir. 31 yanvar 2021-ci il tarixində aktivin yenidən qiymətləndirilmiş dəyəri 25.000 AZN-dir. Buna görə, aşağıdakı formada dəyərləndiriləcək:

Cədvəl 8: Sabit aktiv yenidən qiymətləndirilməsi üçün nümunə 1.

Xüsusiyyətlər	Debit	Kredit
Aktiv cari hesabı	5000 AZN	
Yenidən qiymətləndirmə cari hesabı		5000 AZN

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllifin hesablamaları

IFRS-ə uyğun olaraq, yuxarıya doğru yenidən qiymətləndirmə adi iş fəaliyyətində qazanc sayılmır və bu səbəbdən də Yenidən Qiymətləndirmə Artıq hesabında eyni qeydləri aparacağıq.

Yenidən qiymətləndirmədən sonra yenidən qiymətləndirilmiş məbləğ, aktivin qalıcı faydalı ömrü ərzində amortizasiyanın hesablanması üçün yeni əsasdır. Bu halda 25000 AZN amortizasiyanın hesablanacağı dəyərdir.

Əvvəlki yuxarı qiymətləndirmədən sonra hər hansı bir aşağıya doğru yenidən qiymətləndirmə varsa, əvvəlcə balansdakı qalığı yenidən qiymətləndirmə artığına hesablayacağıq. Bunun xaricində, hər hansı bir artıqlıq varsa, onu dəyərsizləşmə itkisi kimi mənfəət və zərər hesabatına köçürəcəyik.

Məsələn, 31 yanvar 2021-ci il tarixində bir müəssisədə aktivi yenidən qiymətləndirirsə və ədalətli dəyəri 22000 AZN olaraq müəyyən edilir. Burada 1 illik amortizasiya çıxılan balans dəyəri 23560 AZN-dir. Artıq balans dəyəri ədalətli dəyəri üstələyir, ona görə də o qədər azaldılmalıdır. Yenidən qiymətləndirmə artıqca onsuz da 5000 AZN qalığımız var, beləliklə mənfəət və zərər hesabatına təsir göstərməyəcəkdir.

Cədvəl 9: Sabit aktiv yenidən qiymətləndirilməsi üçün nümunə 2.

Xüsusiyyətlər	Debit	Kredit
Yenidən qiymətləndirmə cari hesabı	1560 AZN	
Aktiv cari hesaba		1560 AZN

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllifin hesablamaları

Əgər yenidən qiymətləndirmə məbləği 18000 AZN olsaydı, təsir aşağıda göstərildiyi kimi olacaqdır:

Cədvəl 10: Sabit aktiv yenidən qiymətləndirilməsi üçün nümunə 3.

Xüsusiyyətlər	Debit	Kredit
Yenidən qiymətləndirmə cari hesabı	5000 AZN	
Dəyərsizləşmə zərər cari hesabı	560 AZN	
Aktiv cari hesaba		5000 AZN
Yığılmış dəyərdən düşmə zərər cari hesabına		560 AZN

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllifin hesablamaları

İndeksləşdirmə metoduna əsasən indekslər cari maya dəyərinə çatmaq üçün aktivin dəyərinə tətbiq olunur. Bu göstəricilər hansısa bir orqan tərəfindən aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsini həyata keçirmək üçün dərc olunur.

Binanın yenidən qiymətləndirilməsi: Daşınmaz əmlak qiymətləndiriciləri binaların qiymətləndirilməsini vaxtaşırı həyata keçirirlər.

Torpaqların yenidən qiymətləndirilməsi, əsasən vasitəçilər, lisenziyalı qiymətləndiricilər və qiymətləndirmə agentlikləri ərazilərin qiymətləndirilməsini bazarda mövcud qiymət təxminlərinə əsasən həyata keçirirlər.

Torpaq, tikili və mexanizmlərin qiymətləndirilməsi təchizatçıdan alınan xərc detallarına əsasən aparılır. Bəzən bu detallar təchizatçı şirkətlərin bağlanması, köhnəlmiş maşınlar, bazar tələblərindəki dəyişikliklər və s. səbəbindən mövcud olmaya bilər. Bu halda qiymətləndirmə, aktivin ümumi faydalı istifadə müddəti ərzində verilmiş aktivin qalan faydalı ömrü ilə müqayisədə yeni oxşar aktivin dəyərinə görə aparılır.

Seçməli yenidən qiymətləndirmə metodu üzrə yalnız bir aktivlər sinfindəki xüsusi bir aktiv və ya müəyyən bir yerdəki bir qrup yenidən qiymətləndirilir. Lakin bu praktikaya görə yalnız müəyyən bir yerdəki müəyyən bir aktiv və ya sinif yenidən qiymətləndirilir ki, bu da az qiymətləndirilən məbləğlərdə və qalıq tarixi xərclərlə göstərilməsinə səbəb olur. Bu səbəbdən bu metod adi iş müddətiləri üçün tövsiyə edilmir.

Torpaq və əmlak üçün də IFRS həm maya dəyərinin, həm də yenidən qiymətləndirmə modelinin istifadəsinə icazə verir, GAAP isə yalnız maliyyə modelinə icazə verir.

Yuxarıdakı yenidən qiymətləndirmədə IFRS yenidən qiymətləndirmə artığına təsir göstərməsinə icazə verir. Sonrakı endirimdə əvvəlcə yenidən qiymətləndirmə artıqlarını sıfırlamalı və sonra qalığı gəlir hesabatına köçürməliyik. Beləliklə, IFRS-ə uyğun olaraq müalicə mürəkkəbdir, buna görə bir ekspert qiymətləndiricinin köməyi ilə hər 3-5 ildən bir yenidən qiymətləndirmə tövsiyə olunur.

GAAP-a əsasən, aktiv dəyərdən düşdükdə, şəxs mənfəət və zərər hesabatında tutulmalıdır. IFRS-ə uyğun olaraq yuxarıya doğru yenidən qiymətləndirmə varsa, mənfəət və zərər hesabatındakı son xərc geri çevrilir.

GAAP vəziyyətində, bütün əsas revizyon xərcləri xərclənir. IFRS bunu aktivin maya dəyərinə əlavə etməyə imkan verir.

GAAP çərçivəsində müalicə əsas fondlar üçün IFRS-lə müqayisədə çox sərtidir. Çünki, IFRS aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsindən faydalanmağa imkan verir, GAAP isə istifadə etmir. GAAP-dan IFRS-ə ilk keçid təməl səviyyədə çox dəyişikliyə səbəb olsa da, faydalar nəzərə alındıqda uzun müddətə yararlı olacaqdır.

Yenidən qiymətləndirmə modeli , aktivin dəyərindəki həm artımı (qiymətləndirmə), həm də azalmanı (amortizasiyanı) əks etdirmək üçün həm yuxarı, həm də aşağı düzəlişlərə imkan verir, maya dəyəri modeli isə yalnız dəyərsizləşmə zərərini hesablamaq üçün aşağıya doğru düzəlişlərə imkan verir. Bir aktiv yenidən qiymətləndirildikdən sonra amortizasiya aktivin yeni dəyərinə əsaslanmalıdır. Bu,

yalnız irəliləməyə aiddir və əvvəlki amortizasiya məbləğində heç bir retrospektiv dəyişiklik edilməməlidir.

Düz xətt üzrə amortizasiya ən geniş yayılmış amortizasiya metodudur. Bu metoddan istifadə edilirsə, yeni amortizasiya dəyərini işləmək üçün yeni dəyəri aktivin istifadə müddətində qalan illərə bölünməlidir.

Torpaq, tikili və avadanlığın yenidən qiymətləndirildiyi nöqtədə, həmin aktivin köçürmə ölçüsü yenidən qiymətləndirilmiş toplanmaya uyğunlaşdırılır. Yenidən qiymətləndirmə tarixində aktiv aşağıdakı yollardan biri ilə qiymətləndirilir.

Bundan əlavə, yenidən qiymətləndirmə modelinin üstünlükləri ilk növbədə təmin etdikdən daha təsirli və təsirli olur. Məssədli vəsait kimi bir aktiv, istifadəçilərə daha faydalı qərar qəbul etmə məlumatı təqdim etməsi ehtimalı yüksək olan yenidən qiymətləndirilmiş məbləğlər üzərində uçota alınır. yerli olaraq qiymətin həqiqi bir əksidir. İkincisi, yenidən qiymətləndirmə modeli yalnız hər dövrdən sonra aktiv dəyərinin yenidən qiymətləndirilməsini tələb edir. Amortizasiya xərclərini hesablamaq üçün aktivin atılmasından sonra qalıq dəyəri və ya faydalı ömrünü qiymətləndirməyə ehtiyac yoxdur. Yenidən qiymətləndirmə modelinə görə, idarəetmənin effektivliyi, mənfəət. Bununla birlikdə, yenidən qiymətləndirmə modelinin də məhdudiyətləri var və bunlar obyektiv rəqəmlər və ya standartlardan daha çox fərdi qiymətləndiricinin rəyinə əsasən subyektivdir. İkincisi səbəb olaraq yenidən qiymətləndirmə modeli daha çox vaxt tələb edir və maya dəyərindən daha bahalıdır.

Ədalətli dəyəri etibarlı ölçülə bilən maddi sabit aktiv maddəsi, aktiv kimi tanındıqdan sonra yenidən qiymətləndirilmiş dəyərinin üzərində göstərilir. Yenidən qiymətləndirilmiş məbləğ, yenidən qiymətləndirmə tarixindəki ədalətli dəyərdən sonrakı yığılmış amortizasiya və sonrakı yığılmış dəyərsizləşmə zərərini çıxmaqla tapılan dəyərdir. Yenidən qiymətləndirmə mütəmadi olaraq aparılmalıdır ki, hesabat dövrünün sonuna ədalətli dəyərdən (balansdan) istifadə ediləcək məbləğ balans dəyərindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənməsin.

Yenidən qiymətləndirmənin nəticəsində bir aktivin balans dəyəri artmışdırsa, bu artım digər məcmu gəlirdə tanınmalı və birbaşa kapital hesabı qrupunda yenidən qiymətləndirmə dəyəri artımı adı altında qruplaşdırılmalıdır. Bununla birlikdə, yenidən qiymətləndirmə artımı, eyni aktivin əvvəllər mənfəət və ya zərər ilə əlaqəli yenidən qiymətləndirmə dəyərsizləşməsini bərpa etdiyi dərəcədə gəlir kimi tanınır.

Yenidən qiymətləndirmənin nəticəsində aktivin balans dəyəri azalmışdırsa, bu azalma xərc kimi tanınır. Bununla birlikdə, bu azalma, bu aktiv üçün yenidən qiymətləndirmə artığındakı hər hansı bir alınacaq qalıq həcmində digər məcmu gəlirdə tanınmalıdır. Digər məcmu gəlirdə tanınan bu azalma yenidən qiymətləndirmə artığı adı altında kapitalda yığılmış məbləği azaldır.

Maddi sabit aktiv maddəsi üçün kapital hesabı qrupundakı yenidən qiymətləndirmə artımı, müvafiq aktivin maliyyə vəziyyətindən (balans) çıxarıldığı zaman birbaşa əvvəlki ilin mənfəətinə köçürülə bilər. Eyni, aktiv istifadədən çıxarıldıqda və ya xaric edildikdə tətbiq edilə bilər. Digər tərəfdən, dəyər artımının bir hissəsi aktiv tərəfindən müəssisə tərəfindən istifadə edildiyi üçün köçürülə bilər. Bu halda köçürülmüş dəyər artımı, aktivlərin yenidən qiymətləndirilmiş balans dəyəri ilə hesablanmış amortizasiya ilə ilkin dəyər üzərində hesablanan amortizasiya arasındakı fərqə bərabərdir. Yenidən qiymətləndirmə artımından əvvəlki ilin mənfəətinə köçürmə mənfəət və zərər hesabına edilə bilməz.

III FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ AKTİVLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ UÇOTU MODELLƏRİNİN BEYNƏLXALQ STANDARTLARA UYGUNLAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ.

3.1. İstehsal müəssisələrində aktivlərin qiymətləndirilməsi və uçotu modellərinin tətbiqinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması

Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları (MHBS və ya IFRS) mühasibat uçotu üçün vahid keyfiyyət standartları hesab olunur. Maliyyə hesabatlarının təqdimatına yanaşmaların standartlaşdırılması şəffaflığı artırmaq və hesabatları istifadəçilər üçün mövcud və anlaşıqlı etmək məqsədi daşıyır. MHBS sərt qaydalar deyil, əksinə bəzi əsas maliyyə hesabat prinsiplərinin toplusudur.

MHBS-nin istifadəsi şirkətin maliyyə hesabatlarının məlumat məzmununu əhəmiyyətli dərəcədə artırır və müvafiq olaraq fəaliyyətinin dərinədən təhlilinə kömək edir. MHBS hesabatları beynəlxalq kapital bazarlarına çıxışı asanlaşdırır və xarici təchizatçılar və podratçılar ilə əlaqələrin uğurlu qurulmasına kömək edir.

Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları üçün qiymətləndirmə, bir müəssisənin və ya bütün bir müəssisənin əmlakının dəyərini Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına və Beynəlxalq Qiymətləndirmə Standartlarına uyğun olaraq müəyyənləşdirmək üçün bir prosedurdur. Dünyanın 92 ölkəsindən olan iş adamları kapital qoyuluşları ilə bağlı investisiya qərarları verərkən və ya beynəlxalq bank krediti verərkən MHBS məlumatlarını rəhbər tuturlar.

2004-cü ildən bəri Azərbaycanda müəssisələr IFRS formalarına uyğun olaraq hesabat verirlər. Kredit təşkilatları, sığorta şirkətləri, investisiya fondları, qeyri-dövlət (özəl) sosial fondlar, fond birjasında satılan qiymətli kağızları olan təşkilatlar və gəlir, say və ümumi balans ilə əlaqədar müəyyən hədləri aşan kommertiya təşkilatları standartlara uyğun hesabat forması tərtib olunur.

Bundan əlavə, bir və ya daha çox törəmə müəssisəsi olan hər hansı bir kommersiya təşkilatı Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun olaraq konsolidə edilmiş maliyyə hesabatlarını hazırlamalıdır.

MHBS üçün qiymətləndirmə hallarına aşağıdakılar aid edilir:

- *Beynəlxalq maliyyə hesabatlarının qəbulu.* MHBS məqsədləri üçün qiymətləndirmə əsas vəsaitlərin həqiqi dəyərini əks etdirmək və şirkətin əmlak vəziyyətini adekvat xarakterizə etmək üçün hesabatların ilkin hazırlanması üçün həyata keçirilir. Qiymətləndirmə obyektlərinə əsas vəsaitlər və tamamlanmamış tikinti, bəzən qeyri-maddi aktivlər aid edilir;

- *Müəssisələrin konsolidasiyası.* MHBS üzrə qiymətləndirmə əldə edilmiş aktivlərin dəyərini balansda düzgün əks etdirmək məqsədilə aparılır. Nəzərdə tutulan obyektlər şirkətin maddi aktivləri və öhdəlikləri ilə yanaşı, mütəxəssislərimizin işində ən vacib mərhələ olan qeyri-maddi aktivlərdir;

- *Aktivlərin dəyərsizləşməsi.* Əsas vəsaitlər, dəyərsizləşmə məqsədi ilə MHBS-a uyğun olaraq qiymətləndirilir. Tipik olaraq iqtisadi şərtlər mənfiyə doğru getdikdə tətbiq edilir;

- *Əsas vəsaitlər.* Bəzi hallarda, MHBS müstəqil bir mütəxəssis cəlb edərək müəssisənin əsas vəsaitlərinin illik yenidən qiymətləndirilməsini tələb edir;

- *Qeyri-maddi aktivlər.* Bu baxımdan MHBS məqsədləri üçün qiymətləndirmə qeyri-maddi aktivlərin məqbul əksidir;

- *Maliyyə alətləri.* Maliyyə investisiyalarını əks etdirən MHBS üçün qiymətləndirmə edir;

- *İnvestisiya mülkiyyəti.* İnvestisiya məqsədləri üçün istifadə olunan obyektlərin illik yenidən qiymətləndirilməsinin aparılması.

MHBS üçün qiymətləndirmənin üstünlükləri, bunlara əsaslanan mühasibat və hesabatların xarici və azərbaycanlı investorları, kreditorları cəlb edilməsi aid edilir. Nəticədə şirkətin kapital cəlb etmək və rəqabət qabiliyyətini artırmaq xərcləri azalır. Bundan əlavə, MHBS-a uyğun olaraq hazırlanan maliyyə hesabatları idarəetmə

qərarları qəbul etmək üçün obyektiv məlumatlar, fəaliyyətlərin və planlaşdırmanın effektivliyini qiymətləndirmək və hesabatların təhlil xərclərini azaltmaq üçün etibarlı məlumatlardır.

MHBS üçün qiymətləndirmə aşağıdakı qiymətləndirmə növlərini əhatə edir:

- MHBS ehtiyatlarının ədalətli dəyərlə ölçülməsi;
- Yenidən qiymətləndirilmiş maya dəyəri ilə əsas vəsaitlərin uçotu üçün bir model seçərkən əsas vəsaitlərin MHBS-ə uyğun qiymətləndirilməsi;
- İnvestisiya cəlb etmək üçün istifadə olunan ticari daşınmaz əmlakın ədalətli dəyərinin qiymətləndirilməsi;
- Nağd pul yaradan aktivlərin və ya vahidlərin dəyərsizləşməsinə təyin edərkən xalis satış dəyərinin və istifadə dəyərinin qiymətləndirilməsi;
- Şirkətin aktiv və öhdəliklərinin ədalətli dəyərinin qiymətləndirilməsi;
- Maliyyə aktivləri və öhdəliklərinin ədalətli dəyərinin qiymətləndirilməsi;
- Əsas fondların qalıq dəyərinin qiymətləndirilməsi;
- MHBS ehtiyatlarının və onların xalis real dəyərinin qiymətləndirilməsi;
- Satışa qoyulan uzunmüddətli aktivlərin qiymətləndirilməsi;
- Müəssisə aktivlərinin yenidən qiymətləndirilməsi;
- Uzunmüddətli aktiv və öhdəliklərin uçotu üçün uçot dərəcəsinin qiymətləndirilməsi.

Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının ehtiyatları və əsas vəsaitlərinin qiymətləndirilməsi üç əsasənəvi yanaşma ilə aparılır:

- Maliyyə yanaşması - MHBS ilə əlaqəli olaraq, ən vacib əmlakın dəyəri (maddi və qeyri-maddi aktivlər toplusu);
- Gəlir yanaşması - əsas şirkətin gələcəkdə gətirə biləcəyi gəlirdir;
- Müqayisəli yanaşma - dəyərin müəyyənləşdirilməsinin əsası, oxşar müəssisələrin və ya onlardakı səhmlərin alqı-satqı əməliyyatlarında ifadə olunan açıq bazar rəyidir.

MHBS üçün qiymətləndirmə çərçivəsində əsas vəsaitlərin qiymətləndirilməsi çox vacibdir, çünki aktivlər mütləq ədalətli dəyərdə əks olunmalıdır. Bu, müəssisənin investorlar və səhmdarlar üçün şəffaflığını artırır.

MHBS məqsədləri üçün aktivlərin qiymətləndirilməsi proseduru:

- müəssisənin əmlak siyahısının tərtib edilməsi və təhlili;
- oxşar obyektlərin (binalar, tikililər, avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri və s.)

Qruplarına birləşmə;

- texniki və sənəd sənədlərinin toplanması və təhlili;
- obyektin vizual müayinəsi və təsviri və identifikasiyası üçün bütün lazımı

məlumatların toplanması;

- bazar təhlili və lazımı məlumatların toplanması;
- təxmini hesablamalar;
- MHBS üçün yekun qiymətləndirmə hesabatı.

Yuxarıda göstərilənlərdən göründüyü kimi, beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun olaraq bir yekun forma və ya hesabat hazırlamaq və hazırlamaq prosesi, maliyyə, qiymətləndirmə və marketinq sahələrində mütəxəssislərin cəlb edilməsini tələb edən olduqca mürəkkəb bir məsələdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, qiymətləndiricinin cəlb edilməsi əsas fondların bazasını texniki xüsusiyyətləri baxımından təhlil etməklə yanaşı, əsas fondların müəssisənin istehsalat fəaliyyətinə cəlb olunmasının rentabelliğini (səmərəliliyini) təhlil etməyə imkan verəcəkdir. Yalnız müstəqil qiymətləndiricinin ədalətli dəyərlər müəyyənləşdirmək hüququ vardır.

MHBS-nin əsas prinsiplərindən biri “ədalətli dəyər” anlayışıdır. Müəssisənin bütün aktiv və öhdəliklərinin maliyyə hesabatlarında əks etdirilməsi ədalətli dəyərdir. “Ədalətli dəyər” termini Azərbaycan qanunvericiliyində yoxdur, lakin mənası baxımından Azərbaycanın qanunvericiliyində olan “bazar dəyəri” anlayışına çox yaxındır. Standartlara görə bazar dəyəri rəqabət şəraitində açıq bazarda satıla biləcəyi ən çox ehtimal olunan qiymətdir. Lakin, Maliyyə

Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun olaraq ədalətli dəyər müəyyənləşdirilərkən bir sıra xüsusiyyətlər mövcuddur.

İlkin olaraq, MHBS standartları ilə Azərbaycan mühasibatlığı arasındakı mühüm fərq, ədalətli dəyəri təyin edərkən gələcək pul axınlarının nəzərə alınmasıdır. O. mövzu ilə əlaqəli nağd pul təxirə salınaraq alınrsa və ya ödənilirsə, vaxt faktoruna görə düzəldilərək cari qiymətləndirməyə daxil edilir. Eyni zamanda, bir müəssisənin aktiv və öhdəliklərinin adekvat qiymətləndirilməsi üçün düzgün uçot dərəcəsini seçmək, beynəlxalq mühitdə tətbiq olunan endirim texnikasına riayət etmək, bazar məlumatlarına əsaslanan parametrlərdən istifadə etmək və əlaqəli qiymətləri qiymətləndirmək son dərəcə vacibdir.

İkinci olaraq, MHBS standartları investisiya mülkiyyəti kimi bir növ varlığı təmin edir. Azərbaycan qanunvericiliyində bu konsepsiyanın birbaşa analoqu yoxdur. 17 №-li Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun olaraq, müəssisə investisiya mülkiyyəti üçün mühasibat metodunu seçmək üçün maya dəyəri və ya ədalətli dəyər hüququna sahibdir. Ancaq eyni zamanda başa düşmək lazımdır ki, xərc mühasibatını seçmək vəziyyətində, alış qiyməti üstəgəl bütün əlaqəli xərclər hesabına ədalətli dəyər hər hesabat tarixində müəyyənləşdirilməlidir. 40 №-li Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının “Daşınmaz əmlaka qoyulan investisiyalar” müddəaları, hesabatlardakı qeydlərdə ədalətli dəyəri açıqlamaq tələbini ehtiva edir. Buna görə də əksər təşkilatlar ədalətli dəyər uçotu metodunu seçir və bunu müəyyən etmək üçün müstəqil qiymətləndiricilərdən istifadə edirlər. Standartın 40-46-cı bəndlərinə əsasən icarəyə götürülmüş aktivin ədalətli dəyəri diskont edilmiş pul axını proqnozu nəzərə alınmaqla da hesablanır. Bu səbəbdən qiymətləndiriciyə icarə şərtləri, ödəniş qrafiki, icarə güzəşt müddəti, endirim dərəcəsinin tətbiq oluna biləcəyi vaxt, icarəyə götürülən obyektə yüklülüklərin olması, təxirə salınmış ödənişlərin şərtləri və imkanları barədə tam məlumat vermək çox vacibdir.

Son olaraq, Azərbaycan qanunvericiliyində “aktivlərin dəyərsizləşməsi” kimi bir anlayış yoxdur və bu aktivin istifadəsindən gələcək pul axınlarında görünən (gözlənilən) azalma deməkdir. IAS 36 "Aktivlərin dəyərdən düşməsi" aktivin mümkün dəyərdən düşməsinin daxili və xarici göstəricilərinin açıq siyahısını ehtiva edir. Bu əlamətlərdən ən azı birinin olması halında, şirkət maliyyə hesabatlarını hazırlayarkən, aktivlərin dəyərsizləşməsi testini aparmaq məcburiyyətindədir, yəni bərpa edilə bilən məbləğini hesablamalıdır. Maliyyə hesabatlarının etibarlılığını artırmaq üçün bu proseduru müstəqil peşəkar qiymətləndiricilərə həvalə etmək məsləhət görülür. Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun olaraq, dəyərsizləşmə testinin nəticəsindən asılı olmayaraq bərpa edilə bilən məbləğin hesablanması lazım olan üç növ var. Bunlara daxildir:

- istifadə müddəti məhdud olmayan qeyri-maddi aktivlər;
- istifadəyə hazır olmayan aktivlər;
- müəssisələrin birləşməsi zamanı əldə edilmiş işgüzar nüfuz (qudvil).

Maliyyə hesabatlarını MHBS-yə uyğun olaraq hazırlamaq üçün hazırda iki yanaşma ən çox yayılmışdır:

• Azərbaycan maliyyə hesabatlarının Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına uyğun tərtib edilir. MHBS-ə uyğun olaraq maliyyə hesabatlarının hazırlanmasına bu yanaşma ilə mühasibat məlumatları yenidən qruplaşdırılır və Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının siyahısında hazırlanan maliyyə hesabatlarının məqalələrinə düzəliş etmək lazımdır. Düzəlişlər və əlavə qeydlər yolu ilə aktivlər, öhdəliklər və kapital Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun olaraq əks etdirilməsi üçün tələb olunan məbləğə çatdırılır.

• Paralel uçot metodu (konversiya prosesi) 2 mühasibat şöbəsinin eyni vaxtda aparılmasından ibarətdir. Bu hesabat hazırlama metodu əhəmiyyətli xərclər tələb edir, eyni zamanda daha etibarlıdır.

Aktiv və öhdəliklərin ilk istifadəsi üçün ədalətli dəyərinin qiymətləndirilməsi və MHBS-ə keçid üçün yenidən qiymətləndirilməsi asan və vaxt aparan bir proses

deyil. Lakin MHBS-nin tətbiqi, şübhəsiz ki, ilk növbədə xarici tərəfdaşlarla işləyən və ya müqavilə bağlamaq niyyətində olan şirkətlər üçün, kredit fondları cəlb etməsi lazım olan müəssisələr üçün, eləcə də idarəetmə səmərəliliyinin artırılması ilə maraqlanan bütün müəssisələr üçün böyük üstünlüklərə sahibdir.

Qiymətləndirmə şirkəti seçərkən vacib amil, aparıcı regional və beynəlxalq auditorlar tərəfindən nəzərə alınan MHBS standartlarına uyğun qiymətləndirmə hesabatlarının hazırlanmasında geniş təcrübədən yararlanmaqdır. İsveçrə qiymətləndirmə şirkəti Swiss Appraisal beynəlxalq audit şirkətləri ilə əməkdaşlıqda geniş təcrübəyə malikdir və qısa müddətdə də MHBS-yə uyğun hazırlanmış hesabatların keyfiyyətinə zəmanət verə bilər.

Hal-hazırda getdikcə daha çox təşkilat Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun olaraq hesabat verir və bu, təşkilatların aktiv və öhdəliklərinin dəyərinin MHBS standartlarında göstərilən prinsiplərə uyğun olaraq əks olunmasını tələb edir.

Qiymətləndirmə prosesi zamanı qiymətləndirici müştəridən əməliyyat obyektlərini və işlək olmayan aktivləri göstərməklə qiymətləndirilən obyektlərin siyahısını tələb etməlidir.

Aktivlər əməliyyat və qeyri-işlək bölündükdən sonra, əməliyyat aktivlərini ixtisaslaşmış və qeyri-ixtisas qruplarına ayırmaq lazımdır.

Xüsusi əməliyyat aktivlərinə, ixtisaslaşmış təbiəti, məqsədi, dizaynı, konfigurasiyası, tərkibi, ölçüsü, yerləşməsi və digər xüsusiyyətlərinə görə unikallığı səbəbindən bazarda, iştirak etdikləri işdən ayrı olaraq satıla bilməyən əməliyyat aktivləri aiddir. Aktivlərin təsnifatı, sonradan ixtisaslaşdırılmış aktivlərin iqtisadi köhnəlmə əlamətləri üçün təhlil edilməsi məqsədi ilə aparılır.

Daşınmaz əmlak obyektləri çox vaxt təşkilatların əmlakı arasında əhəmiyyətli bir paya sahibdir. Beləliklə, BMHS-ə uyğun olaraq maliyyə hesabatları hazırlanarkən, Cədvəl 11-də göstərilən hallarda daşınmaz əmlakın qiymətləndirilməsi zəruridir.

Cədvəl 11: Daşınmaz əmlakın MHBS tələblərinə uyğun qiymətləndirilməsinin zəruriliyi halları

İlk dəfə beynəlxalq standartların qəbulu (MHBS-nin ilk tətbiqi)	MHBS (IFRS) 1 “Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarının ilk dəfə qəbul edilməsi”
Şirkətlərin konsolidasiyası	MHBS (IFRS) 3 " Müəssisənin birləşməsi"
MHBS-a uyğun olaraq hesabat verən müəssisə tərəfindən satışı qoyulan aktivlərin mövcudluğu. Müəssisə tərəfindən dayandırılma planlaşdırılması	MHBS (IFRS) 5 "Satışa qoyulan uzunmüddətli aktivlər və dayandırılmış fəaliyyətlər"
Müəssisənin əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilmiş və ya ədalətli dəyərlə uçota alınması üçün bir model seçməsi və bunun əsas vəsaitlərin vaxtaşırı yenidən qiymətləndirilməsi zərurəti	MHBS (IAS) 16 "Əsas vəsaitlər"
MHBS-a uyğun olaraq hesabat verən şirkət üçün daşınmaz əmlak icarə müqavilələrinin mövcudluğu	MHBS (IFRS) 16 "Kirayə" (1 yanvar 2019-cu il tarixdən)
MHBS müəssisəsinin aktivlərin dəyərsizləşmə göstəricilərini müəyyənləşdirməsi (məsələn, aktivin nəzərdə tutulduğu bazardakı mənfi dəyişikliklər)	MHBS (IAS) 36 “Aktivlərin dəyərsizləşməsi”
MHBS -ə uyğun olaraq hesabat verən şirkətdəki investisiya daşınmaz əmlak obyektlərinin mövcudluğu	MHBS (IAS) 40 "İnvestisiya mülkiyyəti"

Mənbə: Konowalczuk J., Ramian T., “The value of CRE in the formulation and implementation process of real estate strategies in a company”. 2014: p.58-68.

Aşağıda göstərilən Beynəlxalq Standartların müəyyən müddəaları, aktivlərin faydalı ömrünü təyin edərkən də nəzərə alınır. 16 №-li MHBS(IAS)-a görə, bir aktivdə əks olunan gələcək iqtisadi mənfəət müəssisə tərəfindən əsasən onun istifadəsi ilə istehlak olunur. Buna baxmayaraq, köhnəlmə və ya ticarət köhnəlməsi və aktivin fiziki aşınma kimi digər amillərin təsiri, əldə edilə bilən iqtisadi mənfəətin azalmasına səbəb olur. Buna görə, bir aktivin faydalı ömrünü təyin edərkən aşağıdakı amillərin hamısı nəzərə alınmalıdır:

- aktivin təxmini tutumu və ya fiziki göstəriciləri əsasında qiymətləndirilən aktivin məqsədli istifadəsi;

- aktivin istifadə edən növbələrin sayı, təmir və istismar planı və aktivin saxlanması və işləmə müddətində işlək vəziyyətdə saxlanması şərtləri kimi istehsal amillərindən asılı olan təxmin edilən fiziki aşınma;

- istehsal prosesindəki dəyişikliklər və ya inkişaf və ya aktivin istehsal etdiyi məhsul və ya xidmətlər üçün bazar tələbindəki dəyişikliklər nəticəsində yaranan mənəvi və ya ticarət köhnəlməsi. Aktivdən istifadə edərək istehsal olunan məhsulların satış qiymətində gələcəkdə gözlənilən azalma, aktivin gözlənilən mənəvi və ya ticarət köhnəlməsini göstərə bilər və bu da öz növbəsində aktivdə təcəssüm etdirilən gələcək iqtisadi mənfəətin azalmasına işarə edə bilər;

- aidiyyəti icarə müddətinin bitməsi kimi varlığın istifadəsinə dair qanuni və ya oxşar məhdudlaşdırıcılar.

Həmçinin, bir aktivin faydalı ömrü, təşkilat üçün gözlənilən faydalılığına əsasən müəyyən edilir. Müəssisənin aktiv idarəetmə siyasəti, müəyyən bir müddətdən sonra və ya aktivdə əks olunan gələcək iqtisadi mənfəətin müəyyən bir hissəsi istehlak edildikdən sonra aktivlərin istifadəyə verilməsi ola bilər. Beləliklə, aktivin faydalı istifadə müddəti iqtisadi ömründən daha qısa ola bilər. Bir aktivin təxmin edilən faydalı ömrü, təşkilatın oxşar aktivlərlə təcrübəsinə əsaslanan peşəkar mühakimədən istifadə etməklə həyata keçirilir.

Eyni zamanda, MHBS(İFRS) 5-ə əsasən satışın yüksək ehtimalı olması üçün təşkilat rəhbərliyi aktivin (və ya xaric olma qrupunun) satış planını həyata keçirmə öhdəliyini götürməli və aktiv tədbirlər görməlidir. alıcı tapmaq və bu planı yerinə yetirməlidir. Bundan əlavə, müəssisə aktivin (və ya xaric olma qrupunun) cari ədalətli dəyərində nisbətən münasib qiymətə satışını fəal şəkildə davam etdirməlidir.

Silinmə qrupu Standartlar ümumilikdə satış yolu ilə və ya başqa bir əməliyyatla xaric ediləcək bir qrup varlığa və bu aktivlərlə birbaşa əlaqəli olan və bu əməliyyat nəticəsində köçürüləcək borclara istinad edir.

Satışa qoyulmuş daşınmaz əmlakın düzgün qiymətləndirilməsi üçün qiymətləndiriciyə aşağıdakı məlumatlar lazımdır:

- bir qrupun tərkibində və ya ayrıca satılan aktivlərin siyahısı;
- satış tarixi;
- müəssisənin satış üçün gözlənilən dəyəri.

Satışa qoyulan uzunmüddətli aktivlərin ədalətli dəyərini qiymətləndirərkən dəyərsizləşmə testi aparılmır.

Azərbaycan maliyyə hesabat standartlarından fərqli olaraq, MHBS(İFRS) 16-ya uyğun olaraq icarə əsasında istifadəyə verilən əmlak icarəçinin hesabatlarında uçota alınır. İcarə hüquqları, şirkət müəyyən edilmiş bir aktivin müəyyən bir müddət (12 aydan çox) müddətində istifadəyə nəzarət əvəzinə nəzarət etmək hüququna malik olduqda uçota alınır.

12 ay və ya daha az müddətə icarəyə gəldikdə, icarəçilər bu müqaviləyə əsasən aktiv və öhdəlikləri tanımaqdan imtina etmək hüququna malikdirlər.

MHBS(IFRS) 16-nın 24-cü bəndinə görə, istifadə hüququ varlığının dəyəri aşağıdakıları əhatə etməlidir:

- icarə öhdəliyinin ilkin ölçülməsi məbləği;
- alınan icarə ödənişləri çıxılmaqla, icarə başlanğıc tarixində və ya ondan əvvəl icarə ödənişləri;
- kirayə üçün çəkilən hər hansı birbaşa xərclər;
- icarəçi tərəfindən əsas varlığın sökülməsi və köçürülməsi, yerləşdiyi sahənin bərpası və ya əsas varlığın icarə şərtləri ilə tələb olunan vəziyyətə gətirilməsi zamanı çəkiləcək xərclər smetası.

İcarə öhdəliyi, icarə sənədində göstərilən faiz dərəcəsi və ya icarəçinin artan borc dərəcəsi istifadə olunmaqla diskontlaşdırılan başlanğıc tarixində gözlənilən icarə ödənişlərinin məcmusu kimi hesablanır.

İcarə ödənişlərinin cari dəyəri aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$$PV = \frac{FV}{(1 + i)^n}$$

Burada, FV - icarə ödənişləri;

i - endirim dərəcəsidir;

n - icarə müddətidir.

MHBS(IAS) 40-ın 24-cü bəndinə əsasən, investisiya mülkiyyəti üçün ödəniş təxirə salındıqda, ilkin dəyər dərhal nağd şəkildə ödənildiyi təqdirdə qiymət ekvivalenti kimi müəyyən edilir. Bu məbləğlə ödənilmiş ümumi məbləğ arasındakı fərq güzəşt dövrü ərzində faiz xərcləri kimi tanınır.

İcarə kimi saxlanılan və investisiya mülkiyyəti kimi təsnif edilən əmlaka olan hüquqların dəyəri maliyyə icarəsi ilə eyni şəkildə müəyyən edilməli, yəni əmlak əmlakın ədalətli dəyərinin ən aşağı hissəsində tanınmalıdır. minimum icarə ödənişlərinin cari dəyəridir.

40 №-li MHBS(IAS)-ın 27-ci bəndinə əsasən, investisiya mülkiyyəti pul olmayan aktiv müqabilində alındıqda, belə maddənin dəyəri ədalətli dəyərlə ölçülür. Aşağıdakı hallar üçün keçərlidir:

- mübadilə əməliyyatı ticari məzmunundan məhrumdur;
- nə alınan aktivin, nə də imtina edilmiş aktivin ədalətli dəyəri etibarlı ölçülə bilməz.

Əldə edilmiş aktiv ədalətli dəyərlə ölçülməzsə, onun dəyəri verilmiş aktivin balans dəyərində bərabərdir.

Təşkilatın uçot siyasətində qəbul edilmiş modeldən asılı olaraq, investisiya mülkiyyətinin sonrakı uçotu ədalətli dəyər və ya maya dəyəri ilə aparılır. İnvestisiya mülkiyyətinin maya dəyəri ilə uçotu üçün bir model seçərkən, 36 №-li MHBS qaydalarına uyğun olaraq dəyərsizləşmə testi aparmaq lazımdır.

Daşınmaz əmlak obyektlərinin qiymətləndirilməsinin beynəlxalq standartlarda müəyyən edilmiş xüsusiyyətləri aşağıdakı nəticələri yaradır:

- ümumiyyətlə, Federal qiymətləndirmə standartlarına uyğun olaraq qiymətləndirmə aparmaq metodologiyası Beynəlxalq Standartlar tərəfindən

müəyyən edilmiş metodologiyaya zidd deyil, bununla belə, qiymətləndirici praktikada MHBS tətbiq etmək üçün prinsiplərini ətraflı öyrənməlidir;

- qiymətləndirmə nəticələrinin məqsədyönlü istifadəsindən asılı olaraq, nüansları qiymətləndiricinin hesabatında əks olunmalı olan bu və ya digər beynəlxalq standart tətbiq olunur;

- Beynəlxalq Standartların qiymətləndirməni ciddi şəkildə tənzimləmədən aparmaq üçün əsas prinsipləri sadaladığını nəzərə alaraq qiymətləndiriciyə metodoloji seçimini auditorla əlaqələndirmək üçün işin ilkin mərhələsində tövsiyə olunur.

3.2. İstehsal müəssisələrində aktivlərin qiymətləndirilməsi və uçotu modellərinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi

Bir işin bazar dəyəri ümumiləşdirilmiş, son bir səmərəlilik göstəricisidir və bir əməliyyat şirkətinə investisiya qoymağın iqtisadi faydalarını əks etdirir. Bazar mühitində hər hansı bir şirkətin həyat qabiliyyəti səhmdarlardan investisiya qoyuluşları, kreditorlardan borclar və həmçinin büdcə fondları ilə müəyyən edilir. Bu mənbələr üçün şirkət davamlı mübarizə aparmalı, məhsul və proseslərdə davamlı yenilik etməli və bununla da səhmdarlarına sənayedəki rəqiblərdən daha yüksək investisiya gəliri təmin etməlidir .

Müasir iqtisadiyyatda bazar dəyərinin hesablanması aşağıdakı səbəblərdən zəruridir:

- Bazar dəyərinin qiymətləndirilməsi satıcıya və ya alıcıya malları ən real qiymətə göstərməyə imkan verir, çünki bazar dəyəri yalnız fərdi xərcləri və gözləntiləri deyil, eyni zamanda vəziyyəti də nəzərə alır. Bütövlükdə bazar, bazar gözləntiləri, ümumi iqtisadi inkişaf tendensiyaları, bu obyektin bazardan qiymətləndirilməsi aid edilir;

- Bazar dəyərinin dəyərini bilmək, obyekt sahibinə, ehtiyac olduqda, obyektin bazar dəyərinin artırılmasına, fərdi (daxili) və bazar arasındakı uçurumun

qorunmasına yönəlmiş bir sıra tədbirlər görərək istehsal prosesini optimallaşdırmağa imkan verir;

- Dəyərin periodik bazar qiymətləndirməsi idarəetmənin səmərəliliyini artırmağa və bu səbəbdən iflas və məhv olmasının qarşısını alır;

- Alıcı və investor üçün dəyərin qiymətləndirilməsi düzgün effektiv investisiya qərarının verilməsinə kömək edir;

- Əlbətdə ki, müştəri qiymətləndiricinin işini müstəqil şəkildə edə bilər, lakin bunun üçün xüsusi, peşəkar bilik və bacarıqlara ehtiyac duyur, lakin hər kəsdə bu bilikləri mənimsəmək istəmir;

- Təklif olunan əməliyyatın hər bir iştirakçısı bir və ya digər obyekt müstəqil olaraq qiymətləndirməyə çalışsaydı, xərcləri olduqca əhəmiyyətli olardı, çünki müəyyən bir məlumat bazası yaratmalı, iki dəfə istifadə ediləcək və edə bilməyən müəyyən proqramlar satın almalı olub özü üçün ödəyəcəkdi. Peşəkar qiymətləndiricidə hər şey mövcuddur və əməliyyat xərcləri çox aşağıdır;

- Bir mütəxəssisdən qiymətləndirmə sifariş edərkən investor onunla tərəflərin hüquq və vəzifələrini müəyyən edən bir müqavilə bağlayır. Qiymətləndirici yerinə yetirilən işin keyfiyyətinə görə müəyyən məsuliyyət daşıyır, bu səbəbdən səhv qiymətləndirmə riski müştərinin deyil, ekspertin öhdəliyinə düşür;

- Makroiqtisadi cəhətdən dəyərin qiymətləndirilməsi iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən idarə edilməsi və tənzimlənməsindən istifadə olunur; qiymətləndirmə dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinin idarə edilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir .

Beləliklə, qiymətləndirmə bazar iqtisadiyyatı şəraitində bir çox aktual problemləri həll etməyə imkan verir. Bazar iqtisadiyyatında vacib bir vasitə kimi qiymətləndirmə müəyyən bir şəkildə təşkil olunmalıdır. Qiymətləndiricilərin işinin keyfiyyəti, onların köməyi ilə verilən qərarların effektivliyi və adekvatlığı bundan asılıdır.

Biznesin təşkilinə müasir yanaşmada qiymətləndirmənin rolunu çətin qiymətləndirmək olmaz. Mülkiyyət obyektlərinin dəyərinin qiymətləndirilməsi

özəlləşdirmə, əmlaka vermə və ya icarəyə vermək, satma, milliləşdirmə, geri qaytarmaq, ipoteka kreditləşməsi, nizamnamə kapitalına bir töhfə olaraq köçürmə, habelə effektiv idarəetmə qərarları qəbul etmək və digər məsələlərdə ən vacib məqamlardan biridir.

Çoxları bir şirkətin balans dəyərinin bazar dəyərində sahib olduğuna inanır. Ancaq bu doğru deyil. Bunun səbəbi mühasibat uçotunun şirkətin keçmişinə əsaslanması və qiymətləndirmə zamanı nəzərə alınan risk faktorları, inflyasiya, gələcək qazanc və digər amillər nəzərə alınmamasıdır.

Müasir bazarda, bilik və yeniliyə əsaslanan ənənəvi mühasibat modeli şirkətin maliyyə vəziyyətini kifayət qədər əks etdirmir. Balans cədvəlin sol tərəfindəki kapitalın balans dəyərindən çox olan bazar kapitallaşması, sağ tərəfdəki ənənəvi balansdan kənara çıxan qeyri-maddi aktivlər ilə balanslaşdırılır.

Beləliklə, bir şirkətin hərtərəfli qiymətləndirilməsi yalnız maddi aktivlərin deyil, həm də qeyri-maddi aktivlərin dəyəri ilə də müəyyən edilir. Bunlara əqli mülkiyyət, ticarət nişanları (markalar), markalar, qudvil (işgüzar nüfuz), təşkilati xərclər və s.aid edilir. Mütəxəssislərin fikrincə, inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı şəraitində şirkətlərin əmlakının 30-60% -i qeyri-maddi aktivlərdən ibarətdir və ticarət markası təxminən 80% ola bilər (Kacc M., 2011).

Əlavə elmi araşdırma tələb edən problem, bir işin dəyərini qiymətləndirərkən ticarət nişanları, ticarət nişanları, markalar, şirkət imicinin dəyəri kimi komponentlərin müəyyənləşdirilməsi və sonrakı nəzərdən keçirilməsidir. Bu maya dəyəri olduqca yüksəkdir və bəzi hallarda maddi varlıqların mayasından yüksək olur.

Bundan əlavə, şirkətin qeyri-maddi aktivlərinin bütün əmlakının dəyərinin bir hissəsi kimi qiymətləndirilməsinə ehtiyac vardır, ilk növbədə əmlak iqtisadi dövriyyəyə cəlb olunduqda, birləşmə və bölünmə baş verdikdə, birinin ayrılması zamanı yaranır firmanın başqasından, şirkətin satılması və ya başqa əllərə verilməsi, özgəninkiləşdirmə varlıqları. Ticarət təşkilatlarının intellektual mülkiyyətinin əmlak

töhfəsinə, payına daxil olduğu hallarda, əmlakın dəyərindən asılı olaraq mülkiyyətçilərin gəlirləri daxil olduğu hallarda, dəyərinin qiymətləndirilməsinə müraciət etmək lazımdır.

İqtisadi subyektlərin mülkiyyətinin intellektual komponentinin dəyərinin qiymətləndirilməsinə aşağıdakılar daxildir:

- Qeyri-maddi aktivlərin dəyərinin bir sahibkarlıq subyektinin nizamnamə kapitalına daxil edilməsi;
- Şirkətin əqli mülkiyyətinin artırılması üçün ödəniş məbləğinin təyin edilməsi;
- Qeyri-maddi aktivlər nəzərə alınmaqla sığorta məbləğinin müəyyənləşdirilməsi;
- Əqli mülkiyyətinin qanunsuz, qeyri-qanuni istifadəsi şəklində şirkətə dəymiş zərərin əvəzinin hesablanması;
- Əqli mülkiyyət hüquqları ilə təmin edilmiş kreditlərin alınması;
- Qeyri-maddi aktivlərin dəyərinin daha dolğun uçotu yolu ilə şirkətin bazar dəyərini artırmaq istəyi.

Əqli mülkiyyət obyektlərinin dəyərinin qiymətləndirilməsinə metodoloji yanaşmalar iqtisadi elmdə inkişaf etməmişdir, mülkiyyətin idarə olunması praktikasının tələb və tələblərini lazımi səviyyədə təmin etmir. Əqli mülkiyyət obyektləri bazarı son dərəcə inkişaf etməyib, dəyərin qiymətləndirilməsi üçün metodlar və vasitələr tələb etmək üçün hazırlanmışdır.

Əqli mülkiyyət obyektlərinin dəyərinin qiymətləndirilməsində yerli və dünya təcrübəsindən belə çıxır ki, bu obyektlərin müxtəlifliyi və aralarındakı fərqlər o qədər böyükdür ki, ümumdünya qiymətləndirmə metodunu inkişaf etdirmək mümkün deyil. Bu, qiymətləndirilən obyektlərin təsnif edilməsinə və sonrakı quruluşlarına görə müəyyən bir qiymətləndirmə texnikasının tətbiq olunduğu qrupların ayrılması ilə ehtiyac olduğunu nəzərdə tutur.

Qeyri-maddi aktivlərin qiymətləndirilməsi hər üç klassik yanaşmadan əsasən, maya dəyəri, müqayisəli və gəlir methodu istifadə edilə bilər. Qiymətləndirmə

metodunun seçilməsi qiymətləndirmənin məqsədindən, müəyyən edilmiş dəyər növündən, ilkin məlumatın mövcudluğundan və tamlığından asılıdır. Bir intellektual mülkiyyət obyektinin qiymətləndirilməsi, aktivlərdəki tərkib hissəsi kimi töhfəsini və ən effektiv istifadəsi əsasında şirkətin ümumi gəlirliliyini təyin etmək üçün azalır.

Gəlir yanaşmasının tətbiqini nəzərdən keçirək. Qiymətləndirilən qeyri-maddi aktivin istifadəsindən gözlənilən iqtisadi mənfəətin hesablanmasına əsaslanır və aşağıdakı metodlardan istifadəni nəzərdə tutur:

- Artıq mənfəət;
- Güzəştli pul axını;
- Mənfəətin kapitallaşdırılması;
- Mülkiyyətdən azadolmalar;
- Mənfəətin bölünməsi;
- Qalıq iş.

Artıq mənfəət metodu, artıq mənfəətin balansda əks olunmayan şirkətlər, aktivlər və kapitalın sənaye ortalamasından yüksək gəlir təmin edən qeyri-maddi aktivlər tərəfindən yarandığını güman edir. Artıq gəlir metodundan istifadə edərkən ən vacib problem qudvilin hesablanması üçün kapitallaşma nisbətinin düzgün seçilməsidir. İnvestorlar ümumiyyətlə beş ildən çox olmayan bir müddətdə qudvildən gözlənilən gələcək gəliri ödəyirlər. Bu vəziyyətdə kapitallaşma dərəcəsi, investora ödəməyə hazır olduğu artıq mənfəət gətirən illərin qarşılığı olaraq qəbul edilir.

Güzəştli pul axını metodu aşağıdakı addımları əhatə edir:

- əqli mülkiyyətin təxmini qalan faydalı ömrünün müəyyənləşdirilməsi;
- qeyri-maddi aktivlərin fəaliyyətindən yaranan pul vəsaitlərinin proqnozlaşdırılması;
- endirim dərəcəsinin hesablanması;
- gələcək gəlirin ümumi cari dəyərinin hesablanması;

- proqnozdan sonrakı dövrdə əqli mülkiyyətdən əldə olunan gəlirin cari dəyərinin hesablanması və proqnoz məlumatları ilə ümumiləşdirilməsi.

Mənfəət kapitallaşdırma metodundan istifadə edilərkən əqli mülkiyyət obyektı tərəfindən gətirilən mənbə mənbələri və məbləğləri müəyyən edilir, kapitallaşma dərəcəsi müəyyən edilir və daha sonra mənfəət kapitallaşdırma dərəcəsinə bölünərək əqli mülkiyyət obyektinin dəyəri hesablanır.

Patentdən azad etmə metodu, patentlərin və ya lisenziyalaşdırma müqavilələrinin dəyərini qiymətləndirmək üçün ümumiyyətlə istifadə olunur. Patent sahibi başqa bir şəxsə qeyri-maddi aktivdən müəyyən bir ödəniş (qonorar) müqabilində istifadə etmək hüququ verir. Royaltilər, mülkiyyət məhsulunun satışından əldə edilən ümumi gəlirin yüzdəsi olaraq ifadə edilir. Bu üsula əsasən, əqli mülkiyyətin dəyəri, patentin və ya lisenziyanın iqtisadi ömrü boyunca gələcək qonorar ödənişləri axınının indiki dəyəridir. Telif haqqı bazar təhlilinə əsasən müəyyən edilir.

Mənfəət bölgüsü metodu, intellektual mülkiyyət tərəfindən əldə edilən mənfəətin fərziyyə lisenziyası verən və lisenziya sahibi arasında bölünməsinə nəzərdə tutur. Metodun əsas mərhələləri bunlardır:

1. Əqli mülkiyyətin istifadəsindən əldə olunan mənfəətin miqdarının müəyyənləşdirilməsi.

2. Hipotetik lisenziya verən və lisenziyalaşdıran şəxs arasında potensial mənfəət bölgüsünün qiymətləndirilməsi.

3. Çoxalma yolu ilə normal mənfəətin təyin edilməsi.

4. Kapitallaşma nisbətini hesablanması

5. Normal mənfəətin kapitallaşdırılması.

Qalıq iş metodunun əsas mərhələləri:

1. Bu qeyri-maddi aktivlərdən istifadə edən bütün müəssisələrin dəyəri qiymətləndirilir.

2. Tanınmayan qeyri-maddi aktivlərin dəyəri xaricində aktivlərin dəyəri qiymətləndirilir və əsas vəsaitlərin qalıq dəyəri və bütün müəyyən edilmiş qeyri-maddi aktivlərin dəyəri cari aktivlərin dəyərində əlavə olunur.

3. Tanınmayan aktivlərin dəyəri hesablanır.

Alış qiyməti metodunun qalan hissəsinin əsas addımları:

1. Təxmini borc daxil olmaqla, müəssisənin alış qiymətinin müəyyənləşdirilməsi.

2. Tanınmayan qeyri-maddi aktivlər istisna olmaqla, aktivlərin dəyərinin qiymətləndirilməsi.

3. Alış qiymətinin qalığının hesablanması. Nəticədə, müəyyənləşdirilməyən qeyri-maddi aktivlərin (məsələn, qudvil) dəyəri müəyyən edilir.

Qeyri-maddi aktivlərin qiymətləndirilməsi ilə bağlı əsas problemlər bunlardır:

- Bu qeyri-maddi aktivə aid gəlirin müəyyənləşdirilməsində çətinlik,
- Qeyri-maddi aktivin gəlir əldə edə biləcəyi dövrü və dinamikanı təyin etmək;
- Demək olar ki, bütün qeyri-maddi aktivlərin özünəməxsusluğu.

Balans aktivlərinin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün iki əsas metod vardır:

- keyfiyyətsiz aktivlərin çıxarılması;
- bankın balansında saxlayarkən aktivlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması.

Qiymətdən düşmüş aktivlərin balans hesabından çıxarılması onların silinməsi və ya üçüncü şəxslərə satılması ilə əlaqədardır.

İstehsal müəssisəsi aktivləri bir bankdan nağd olaraq ya nominal olaraq, ya da ehtiyatlar çıxılmaqla alır. Bu şirkətin sahibləri (səhm sahibləri) arasında bankın, dövlətin və ya digər maliyyə şirkətlərinin səhmdarları ola bilər. Digət bir yol, son vaxtlar bir qədər inkişaf etmiş borc öhdəlikləri üçün aktivləri açıq bazarda satmaqdır.

Silmək, bankın balans dəyəri azalarkən, əsas kapitaldan 100% zərər və azalması deməkdir.

Aktiv keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, aktivlərə vəsait alma ehtimalının artırılmasını nəzərdə tutur. Bunun üçün üç əsas sahədə tədbirlər həyata keçirilməsi təklif olunur:

- bank tərəfindən borclar üçün vəsait əldə edilməsinə yönəlmiş aktiv səylər;
- borc öhdəliklərinə xidmət cədvəlini dəyişdirməklə borclunun ödəmə qabiliyyətini artırmaq, habelə işinin idarə olunması və borc vəsaitlərindən səmərəli istifadə barədə məsləhət vermək;
- borc öhdəlikləri üçün əlavə və ya daha əhəmiyyətli təminat almaq.

Bankın həm aktivlərinin, həm də öhdəliklərinin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün yuxarıda göstərilən bütün tədbirlər, nəzərdən keçirdiyimiz "Şerti" bankın bərpası üçün tətbiq oluna bilər. Çünki bank, məsələn, aşağıdakı tədbirləri həyata keçirərək balans maddələrinin təcili yenidən qurulmasını həyata keçirməlidir:

1. Gəlir gətirən aktivlərin payını aşağıdakılarla artırmaq:
 - Kredit vermə həcminin öz vəsaiti ilə uyğunlaşdırılması;
 - Qiymətli kağızlar, valyuta əməliyyatları, hesablaşma və kassa xidmətləri ilə əməliyyatların həcmində artım;
 - Faktoring və lizinq əməliyyatları kimi bank xidmətləri siyahısının genişləndirilməsi;
 - Mərkəzi Bankda depozit əməliyyatları praktikasının genişləndirilməsi.
2. Fiziki və hüquqi şəxslərə aşağı dərəcədə (aktiv əməliyyatların rentabelliyi və borc alma dəyəri ilə birlikdə) kredit vermək, borcluların borc ödəmə cədvəllərinə yenidən baxılması və borc öhdəliklərinin təminatını artırmaq üçün aylıq həddi müəyyənləşdirmək.
3. Faiz və kredit risklərini bankın gəlirliliyi və yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsi ilə əlaqələndirərək azaltmaq.

Buna baxmayaraq aparılmış təhlillər bankın mövqeyinin qeyri-sabitliyinə dəlalət edir. Bu, balans quruluşunun təhlili ilə təsdiqlənir: gəlir gətirən aktivlər ilə

işlək olmayan aktivlər arasındakı nisbət sonuncunun artmasına meyllidir; gəlirlərin 70% -dən çoxu müəssisə və təşkilatlara borc verməkdən gəlir.

Bank rəhbərliyi, təhlilin nəticələrinə əsasən, bankın idarədilməsini yaxşılaşdırmaq üçün tədbirlər görməlidir. Alınan nəticələr qismən böyümə problemlərinə aid edilə bilər.

Beynəlxalq mühasibat standartları “birləşdirildikdə”, hesablanmış göstəricilər ya pisləşir, ya da xeyli yaxşılaşır ki, bu da bir daha cari mühasibat sisteminin mükəmməl olmamasını göstərir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dünya ölkələrinin ticari və iqtisadi əlaqələrinin getdikcə artması bu ölkələri tədricən bir-birinə daha da yaxınlaşdırır və hətta müxtəlif qanunlar baxımından inteqrasiya etməyi zəruri edir. Artan qloballaşma və rəqabət, fərqli ölkələrdə hazırlanmış maliyyə hesabatlarının fərqli qaydalara görə müqayisə edilməsində çətinliklərə səbəb olur. Bu səbəbdən, maliyyə hesabatlarının uyğunlaşdırılmasında beynəlxalq mühasibat standartlarından istifadə olunur. Beynəlxalq qaydalar mühasibat standartlarının inkişafı üçün əsasdır. Ümumiyyətlə, mühasibat uçotunun əsas konsepsiyalarına uyğun olaraq maliyyə hesabatlarının düzgün və etibarlı şəkildə müəyyənləşdirilməsini hədəfləyir, bu hesabatlara əsaslanan maliyyə mənfəətini müəyyənləşdirməyi və onlardan vergiyə cəlb edilməsində fərqli qaydalar tətbiq edir.

Qiymətləndirmənin məqsədi işin maliyyə vəziyyətini və fəaliyyət nəticəsini real şəkildə müəyyənləşdirməkdir. Aktivlərin və ehtiyatların ilkin tanınması və sonrakı dövrlərdə maliyyə hesabatlarında əks olunması üçün əsas götürüləcək pul dəyərinin müəyyənləşdirilməsi ən əhatəli və problemlə sahə olan "qiymətləndirmə" mövzusunun təşkil edir. Sonrakı dövrlərdə iqtisadi dəyərdəki dəyişikliklər, texnoloji inkişaf və aktivlərin istifadəsi kimi səbəblərə görə tarixi dəyər və cari dəyər bir-birindən fərqlənə bilər. Əməliyyatların və hadisələrin mühasibat uçotunda maliyyəyə əsaslanaraq qeyd edilməsi əksər hallarda qeydlərin və həqiqi vəziyyətin bir-birindən fərqli olması ilə bağlı narahatlıqlara səbəb olur. Mühasibat elmində bu narahatlıqları aradan qaldırmaq üçün müxtəlif qiymətləndirmə tədbirləri hazırlanmışdır.

Qiymətləndirmədə fərqli tədbirlərin və prinsiplərin tətbiqi balansda, həmçinin mənfəət və zərər haqqında hesabat formasında göstərilən məlumatların fərqlənməsinə səbəb olur və dövr üçün mənfəətə birbaşa təsir göstərir. Bu səbəbdən qiymətləndirmə ilə bağlı müddəalar vergi qanunlarında ətraflı şəkildə müzakirə olunur. Qiymətləndirmə vergi qanunvericiliyində vergi bazasının

müəyyənləşdirilməsi baxımından nəzərdən keçirildiyi üçün vergi qanunlarındakı qiymətləndirmə müddəaları ilə mühasibat nəzəriyyəsində qiymətləndirmə tədbirləri arasında tez-tez fərqlər mövcuddur.

Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanın "Mühasibat uçotu haqqında" qanununda aktivlərin qiymətləndirməsinin mühasibat uçotunda tətbiqini analiz etməkdir.

Nağd pul vəsaitləri hər hansı bir işdə rolu böyükdür. Müəssisələr yalnız mənfəətləri deyil, həm də xərclərini və ödəmələrini idarə etmək üçün vaxtında pul vəsaitləri əldə edə bildikləri zaman inkişaf edirlər.

Müəssisələrin aktivlərin vəziyyətini yaxşılaşdırmağa kömək edən dörd həlli aşağıdakı kimidir:

1. Əsas vəsaitlərin fiziki inventarizasiyası

Şirkətlər əsas vəsaitlərin yoxlanışını apararaq aktivlərini azalda bilər, bununla da vergiləri, sığorta haqqını və siyahıdan çıxarılan aktivlərin təminatı azalda bilər. Müntəzəm fiziki aktivləri itirdiyi dəyəri bərpa etməsinə və bu xərclərdən gələcək zərərləri minimuma endirməsinə kömək edir.

2..Aktivlərin amortizasiyası üçün xərclərin bölüşdürülməsi

Hər hansı bir daşınmaz əmlak yaradan, satın alan, genişləndirən və ya yenidən quran şirkətlər, aktivlərini daha sürətli dərəcədə amortizasiya etməyi və bu səbəbdən amortizasiya məbləğini artırmağı seçə bilər, beləliklə vergilərə yönələn xarici axın azalır və hesabda daha çox pul axını qalır.

3 Amortizasiya metodlarının dəyişdirilməsi

Amortizasiya metodunu dəyişdirərək şirkətlər amortizasiyaya ayırmanı artırmağı və pulu kənara qoymağı seçə bilərlər. Bu eyni zamanda vergi borcunu azaldır və müəssisə üçün ümumi pul axınını yaxşılaşdırır. Bununla birlikdə, şirkətin müəyyən bir müddətdə amortizasiya metodunu neçə dəfə dəyişdirə biləcəyi ilə bağlı məhdudiyyətlər var.

4. Aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi və ya dəyərləndirilməsi

Aktiv dəyərinin təyin olunduğu prosedurudur. Aktivin qiymətləndirilməsi istənilən vaxt aparıla bilər və aktivin qalan faydalı ömrünə dair auditorların girişləri və s. əsasında aktiv dəyəri yarana bilər. Maliyyə, əldə edilmiş gəlir və onun kimi bir sıra amillərə əsaslanaraq, bazar dəyəri digər aktivlərlə müqayisə olunur. Dəyərdəki dəyişiklik aktivin amortizasiyasında dəyişiklik edilməsini zəruri edir və bu, Mənfəət və zərər hesabatı və Balans hesabatında müəssisə üçün əhəmiyyətli dərəcədə qənaət və ya itkilərə səbəb ola bilər.

Əsas vəsaitlər üçün yuxarıda göstərilən mühasibat və qiymətləndirmə metodlarından istifadə edərək, müəssisənin zamanla əhəmiyyətli bir pul vəsaitlərinin axını yaratmasına kömək edə bilər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Abbasov Q.Ə. (2013). “Sıfırdan başlayan mühasibat uçotu”. Bakı.
2. Abbasov Q.Ə. (2017). “Mühasibat uçotu” dərslik və metodik vəsait. Bakı: “Təknur” nəşriyyatı, - 528 səh.
3. Azərbaycan Respublikasının “Mühasibat uçotu haqqında” Qanunu. 1 iyun 2018-ci il.
4. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı, 2000-ci il.
5. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2019-cu il. - 276səh.
6. Hacıyev N.Z., Cəfərov N.İ. (2008). “Müəssisənin uçot siyasəti və onun əsas istiqamətləri”, Bakı, s.247.
7. Həsənlı, Q. H. “Müəssisənin Maliyyə Resursları və Onlardan istifadə”. TURAN-SAM jurnalı,2009, №1(4), səh.86-90.
8. Mahmudov İ.M., Zeynalov T.Ş., Mahmudov R.İ.(2000) “Maliyyə vəziyyətinin təhlili”, Bakı,
9. Səbzəliyev S.M. (2010). “Beynəlxalq və milli uçot terminlərinin izahlı lüğəti”, Bakı.

İngilis dilində

1. Ayers B.C., Call A.C., Schwab C.M.“Do Analysts' Cash Flow Forecasts Encourage Managers to Improve the Firm's Cash Flows? Evidence from Tax Planning”, “Contemporary Accounting Research”, 2018, vol.35(2), p.767-793.
2. Bholat, D., Lastra R.M., Markose S.M., Miglionico A., və Sen K. “Non-performing loans at the dawn of IFRS 9: regulatory and accounting treatment of asset quality”, Journal of banking regulation, 2018, vol.19(1), p.33-54.

3. Bragg S.M. (2017). "Fixed asset accounting". New York "AccountingTools LLC press". 241 p.
4. Caloiero E., Guidolin M. (2017). "Volatility as an Alternative Asset Class: Does It Improve Portfolio Performance?". Milan, 46 p.
5. Campbell J.D., Jardine A.K., McGlynn J. (2016). "Asset management excellence: optimizing equipment life-cycle decisions". Florida, "CRC Press". 462p.
6. Cunningham T. (2013). "Will The Construction Contracts Bill Improve Subcontractor Cash Flow?". Dublin, p.3-13.
7. Davis R. (2016). "An introduction to asset management". Chester, p.32.
8. Deo P. "Evaluating a cash flow statement", International Journal of Business. 2016, Vol 10(1).
9. Gary R. H. "Project Management". McGraw-Hill Publishing Company, 2002, 250 p.
10. Hastings N.A.J. (2015). "Physical asset management: With an introduction to ISO55000". "Springer", New York, 540 p.
11. James R.H., John W, "Financial Valuation: Applications and Models, 2nd Edition", 2006, 1402 p.
12. Konowalczyk J., Ramian T. "The value of CRE in the formulation and implementation process of real estate strategies in a company". Real Estate Management and Valuation, 2014, vol.22 (1), p.58-68.
13. Qizi Q.H. "Financial Resources and Their Uses". TURAN: Stratejik Arastirmalar Merkezi, 2009, vol.1(4), 86 p.
14. Öztürk M., & Serçemeli M. "M. Impact of New Standard «IFRS 16 Leases» on Statement of Financial Position and Key Ratios: A Case Study on an Airline Company in Turkey", Business and Economics Research Journal, 2016, Vol.7(4), p.143.

15. Petchrompo S., & Parlikad A. K. “A review of asset management literature on multi-asset systems”. Reliability Engineering & System Safety, 2019, vol 181. p.181-201.

Rus dilinda

1. Барнголец С.Б., Мельник М.В. (2003). “Методология экономического анализа деятельности хозяйствующего субъекта”. Москва, – 240 стр.

2. Величковский А.В. (2014). “Совершенствование методики оценки немонетарных активов в бухгалтерской отчетности”. “Международный бухгалтерский учет”, Москва, – 328 стр.

3. Дорофеев А.Ю., Филатов В.В., Медведев В.М., Шестов А.В., Фадеев А.С. (2015). “Методика расчета ставки дисконтирования с использованием модели оценки капитальных активов”. Вестник евразийской науки, стр. 7-14.

4. Ионова Е.С. (2014). “Современные подходы к оценке активов и обязательств при построении аналитического баланса малых предприятий”. Бухгалтер и закон, стр. 1-4.

5. Касс М.Е. (2011). “Формирование стратегии инновационного развития предприятия на основе управления нематериальными активами: монография”. Н. Новгород: “ННГАСУ”, – 157 стр.

6. Кузнецова Е.В. (2010). “Система планов счетов и бухгалтерское управление экономическими процессами: монография”. Ростов н/Д: Изд-во “ЮФУ”, стр.69-188.

7. Курманбеков О. (2017). “Оценка-основа представления финансового положения и финансового результата компании”. Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета, стр.31-34.

8. Левкина Е.В., Шевченко О.Н. “Оценка управления активами и пассивами в коммерческом банке (на примере ОАО АКБ «Приморье»)”, Международный журнал экспериментального образования, 2015, №8-1, стр.47-56.
9. Максимов Д.А., Халиков М.А. (2016). “Перспективы институционального подхода к оценке активов производственной корпорации”. Москва, стр.16-25.
10. Фатуллаев Р. (2017) “Введение в международный учет (IFRS)” – Баку: Издательский центр “Нурлар”, – 351 стр.
11. Хоружий Л.И., Гасанов М.Ю. (2015). “Проблема оценки биологических активов по международным стандартам”, стр.2-4.

Internet resurslari

1. www.cbar.az - Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı
2. www.ifrs.org - The International Financial Reporting Standards.
3. www.iasplus.com- International Accounting Standards
4. www.maliyye.gov.az - Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi
5. <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/finance/asset-valuation/>
6. <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/modeling/types-of-financial-models/>
7. <https://www.accountingcapital.com/differences/difference-between-tangible-and-intangible-assets/>.

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Maddi və qeyri-maddi aktivlər arasındakı fərqlər	21
Cədvəl 2: Uzunmüddətli Aktivlər	36
Cədvəl 3: Qisamüddətli Aktivlər.....	36
Cədvəl 4: Aktiv uçotunun 3 il üzrə hesablanması nümunəsi	50
Cədvəl 5: Aktiv yenidən qiymətləndirilməsi.....	51
Cədvəl 6: Aktiv yenidən qiymətləndirilməsi.Yanaşma 1.....	51
Cədvəl 7: Aktiv yenidən qiymətləndirilməsi.Yanaşma 2.....	52
Cədvəl 8: Sabit aktiv yenidən qiymətləndirilməsi üçün nümunə 1	53
Cədvəl 9: Sabit aktiv yenidən qiymətləndirilməsi üçün nümunə 2.....	54
Cədvəl 10: Sabit aktiv yenidən qiymətləndirilməsi üçün nümunə 3.....	54
Cədvəl 11: Daşınmaz əmlakın MHBS tələblərinə uyğun qiymətləndirilməsinin zəruriliyi halları	65

Şəkilərin siyahısı

Şəkil 1: Balans hesabatı nümunəsi	45
Şəkil 2: Şirkətin balans dəyəri ilə göstərilən aktiv və öhdəliklərini müvafiq ədalətli bazar dəyərlərinə, kitab dəyərinə,tənzimləmə uyğunlaşdırılması.....	47
Şəkil 3: Xalis aktiv dəyərin hesablanması	48